Budapesti Levéltári Mozaikok
2026/8. szám
DOI: 10.56045/BLM.2026.8
ISSN: 2939-6921
URL: https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2026/09/11/leveltari-mozaikok-129/

SIMON KATALIN

A Clair család és a hazai vívó- és tornakultúra kezdetei

Szeptember második szombatján ünnepeljük a vívás világnapját. Ehhez kapcsolódva a budai és pesti vívásoktatás, majd testgyakorlás pesti és budai széleskörű elterjesztésében nagy szerepet játszó Clair család két tagjának, Clair Ignác Alajosnak, valamint fiának, Clair Alajos Antalnak életét és munkásságát mutatjuk be.

Kulcsszavak: *vívás, gimnasztika, Clair Ignác Alajos, Clair Alajos Antal, id. Friedrich Ferenc, Chappon Lajos, Pesti Testgyakorló Egylet, Pesti Torna Egylet, budai városi gimnasztikai iskola*

Vívás és testgyakorlás szervezett keretek között

A vívás és a testgyakorlási lehetőségek iránti érdeklődés megnőtt a reformkori Pesten.[1] Előbbi szerepe nem csupán a testedzés, hanem értékrend közvetítése is volt. Az 1825-ben, gróf Keglevich István által alapított, később egyesületi formában működő Nemzeti Vívó Iskola (Pesti Nemzeti Vívoda) 1837-ben nyomtatott alapszabályai szerint elsősorban olyan magyar születésű, becsületes, minimum 12 éves polgárokat oktattak itt, akik saját erejükből nem tudtak volna jelentkezni az intézmény hároméves képzésére. Létszámukat kezdetben 60 főben maximalizálták. Az intézet bérelte a vívótermet, ahova az alapítók szabadon járhattak.[2] Az iskola tanára alapításától kezdve Friedrich Ferenc vívómester volt. Széchenyi István nevéhez fűződik egy másik intézmény, a Magyar Nemes Ifjúság Vívó Iskolájának megalapítása.[3] Ami a testgyakorlást illeti, az első, rövid életű testgyakorló iskolát 1817-ben a pesti evangélikus gimnáziumban nyitotta a pestalozzianus Egger Vilmos.[4]

I. „Hol a' test virgoncz 's eleven, ott a' lélek is vidor"[5] – A Clair család Pesten

A 19. századi fővárosi vívókultúra és gimnasztika meghatározó családjának elsőgenerációs képviselője, Clair Ignác Alajos 1794-ben született Milánóban.[6] A hetvenedik születésnapjára készült cikk szerint 1809 körül lépett önkéntesként Napóleon seregébe, és katonaévei vége felé érlelődött meg benne a gondolat, hogy leszerelését követően gimnasztikát oktasson. Bécsben 1820-ban vívómesteri képesítést szerzett, majd ezt követően költözött Pestre.[7] Saját bevallása szerint 16 évet szolgált a 43. sz. Geppert báró-féle gyalogezredben káplárként, majd őrmesterként.[8] Leszerelésre valamilyen maradandó sérülés kényszeríthette.[9]

A költözés ideje bizonytalan, Alajos fia 1826-ban még nem itt születik. Másik fiát, Adalbert Károlyt 1832-ben már a Józsefvárosban keresztelték, Ignác foglalkozása ekkor „Invalidus patentalis Magister tacticae privatus", azaz rokkant magántanárként működött.[10]

[1] Zeidler 2012, 105–124. p.
[2] Az egyesületről ld. Siklóssy 1928. 347–350. p.; Tóth 2005. 165–166. p.; *A' Nemzeti Vívó-Intézet' alapítóinak*… 1837. 5–6., 14–18. p.
[3] Zeidler 2012. 106. p.
[4] A pestalozzianus módszerek meghonosításáról és az evangélikus gimnázium szerepéről ld. Zeidler 2012. 105. p.; Tóth 2005. 167. p.
[5] *Jelenkor*, 1835.05.13. 308. p.
[6] Józsefváros, Szent József-plébánia halotti anyakönyve, 1866. október 4. (BFL XV.20.2 A295 392. felvétel); Zeidler 2012. 106. p.
[7] Viador: Clair Ignác. *Az Ország Tükre*, 1864.08.11. 266. p.
[8] Zeidler 2012. 106. p.; Clair Alajos Ignác Pest város tanácsához, 1831.11.01. BFL IV.1002.h a. n. 4071. Az 1810-ben feloszlatott ezredet 1814-ben alapították újjá a lombard-velencei területeken állomásozó ezredekből. Menrad Geppert báró 1821-től haláláig, 1855-ig volt az ezredtulajdonos, Clair tehát korábban kezdhette katonaéveit. Wrede 1898. 425–426. p.
[9] Vécsey Ágoston altábornagy ajánlásában a „nyilvánvaló fogyatékosság" *(wegen aufhabenden Gebrechen)* szerepel a leszerelés okaként. Gróf Vécsey Ágoston altábornagy ajánlólevele, 1831.11.29. BFL IV.1002.h a. n. 4071.
[10] A keresztszülő Semsey-Keglevich Éva grófnő volt. Clair Adalbert Károly keresztelési bejegyzése. Józsefváros, Szent József-plébánia, 1832.02.03. BFL XV.20.2 A263 567. felvétel. Az 1829 körül született Emma nem szerepel a józsefvárosi anyakönyvben. A tactica korabeli „harcztan" jelentésére ld. Nagy 1845. 382. p. Tanítványai ekkor kadétok és katonacsaládok fiai közül kerültek ki. Johann Eichholtz jelentése, 1831.11.29. BFL IV.1202.h a. n. 4071.

(1833-ban született lánya, Karolina Viktória Hermina bejegyzése mellett a *digladiator* – pályavívó, bajvívó – megjelölés szerepel.[11])

1831-ben kérvényezte Clair a Pesten pár éve működő nemesi vívóiskolához hasonló nyilvános vívó- és gyakorlóiskola létrehozását a polgári ifjúság számára *(eine öffentliche Fecht, und Exercierschule für die bürgerlichen Jugend)*, ahol Clair a vívás művészete mellett lőfegyverekkel, bajonettel edzené a fiatalokat, mivel egy olyan művelt város, mint Pest, nem nélkülözheti ezen hasznos és finom művészetet.[12] Vele közel egy időben Friedrich Ferenc is megkereste a városvezetést: szintén a pár éve működő, nemesi ifjakkal foglalkozó intézetre hivatkozva írja, hogy tekintélyes pesti polgárokban is felmerült az igény fiaik számára vívóoktatás biztosítására, ezért kéri, hogy más városokban is működő nyilvános vívóiskolák mintájára Pesten is nyithasson egy hasonlót, hiszen a vívás „sokkal hozzájárul a test neveléséhez és bátorítja a lelket”.[13] Pest tanácsa mindkettőjüknek engedélyezte az iskolaalapítást.[14]

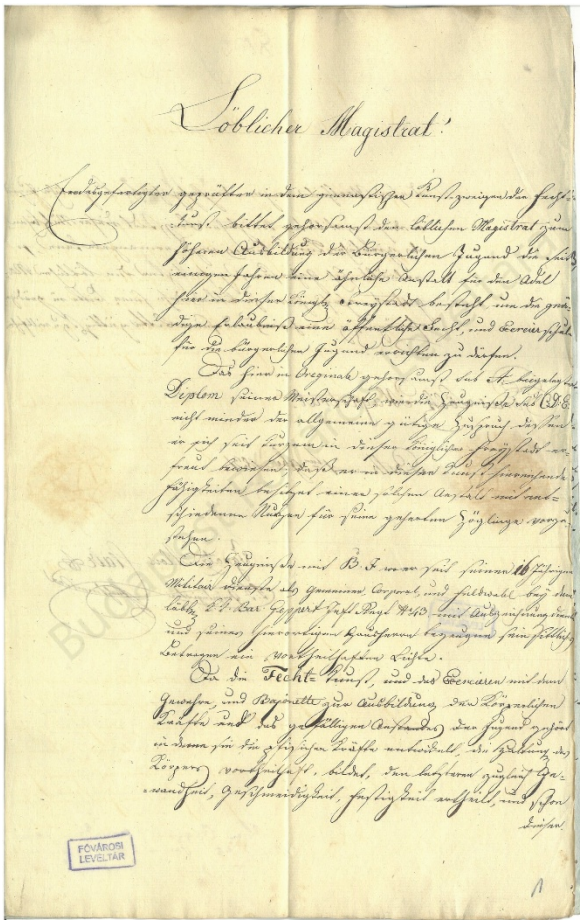

1. kép. Clair Alajos Ignác kérvénye nyilvános vívóiskola létesítésére Pesten, 1831. november 1. (BFL IV.1002.h a. n. 4071.)

[11] Józsefváros, Szent József-plébánia,1833.04.07. BFL XV.20.2 A263 608. felvétel. Nagy 1845. 90. p.
[12] Clair Alajos Ignác Pest város tanácsához, 1831.11.01. BFL IV.1002.h a. n. 4071.
[13] A Luxemburgban született Friedrich ekkor már 19 éve élt és tanított Pesten. Hivatkozott pesti polgárjogára és megszerzett vagyonára, tisztességes voltára, gyermekei vallásos nevelésére, amikkel rászolgált a város és polgártársai szeretetére. Ígérte, hogy a leendő növendékek rendben és nyugalomban tudnak majd tanulni, és nem fog többet kérni tőlük havi 10 bécsi értékű forintnál. Friedrich Ferenc Pest város tanácsához, 1831.11.14. előtt. BFL IV.1002.h a. n. 4071. 1823. december 10-én szerzett polgárjogot. BFL IV.1202.v 2. kötet fol. 52.
[14] 10–10 konvenciós forint lefizetése ellenében. Pest város tanácsülési jegyzőkönyvének kivonata, 1831.11.30. BFL IV.1002.h a. n. 4071.

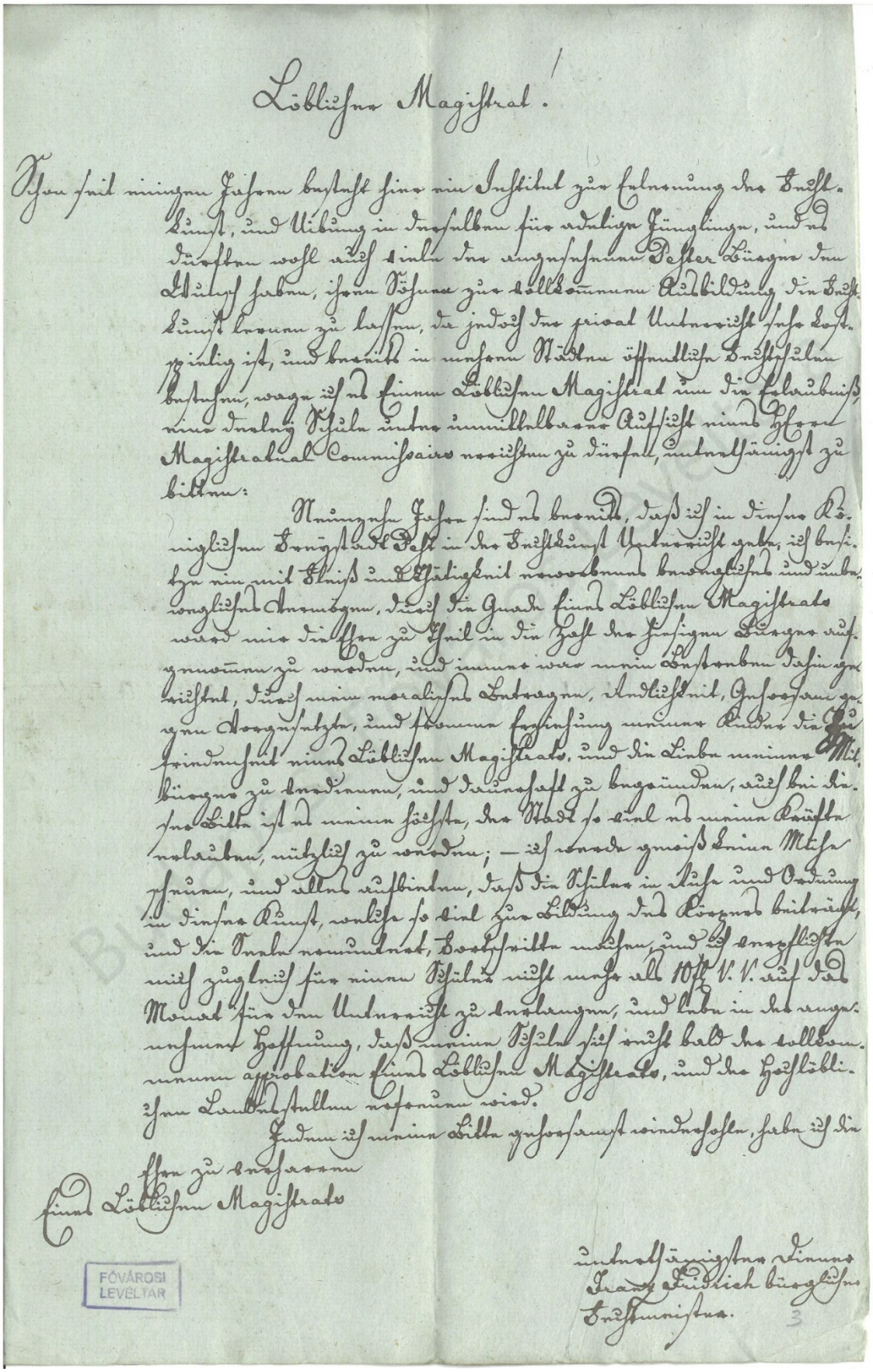
Löbliches Magistrat.

Von seit einigen Jahren besteht hier ein Institut zur Erlernung der Fecht-Kunst, und Übung in derselben für adelige Jünglinge, und die Fechter wohl auch einige der angesehenen Bürger der Stadt haben, ihren Söhnen zur vollkommenen Ausbildung die Fecht-Kunst lernen zu lassen, da jedoch der privat Unterricht sehr kostspielig ist, und bemüht in unseren Städten öffentliche Fechtschulen bestehen, wage ich mich hiemit Löbliches Magistrat um die Erlaubniß eine dasige Schule unter unmittelbarer Aufsicht eines Löbl. Magistratual Commissairs errichten zu dürfen, unterthänigst zu bitten:

Meine Jahre sind bekannt, daß ich in diesen Adeligen Jünglings Jahren in der Fechtkunst Unterricht gab, ich bescheide mich mit Fleiß und Thätigkeit verbunden bemerkend und habe mich deßhalb Anerbiethen, daß die Gnade eines Löblichen Magistrats wäre mir dieselbe zu Theil in die Zahl der fähigen Bürger aufgenommen zu werden, und immer war mein Bestreben dahin gerichtet, daß meine moralische Lebensart, Aufrichtigkeit, Gefälligkeit gegen Vorgesetzte, und pünktliche Folgsamkeit meinen Grund die Zufriedenheit eines Löblichen Magistrats, und die Liebe meiner Mitbürger zu erwerben, und beizubehalten zu bezeugen, welches bei diesen Zeiten ist mein größtes, das Mittel so viel als meinen Kräften möglich zu verdienen; — ich werde gewiß meine Schüler pünktlich, und allen aufbinden, daß die Schule in Ruhe und Ordnung in dieser Kunst, welche so viel zur Bildung des Körpers beiträgt, und die Jugend veredelt, bestehen müssen, und ich ersuchte mich zugleich für meine Schule nicht mehr als 10 fl. W. W. auf den Monat für den Unterricht zu bedingen, und habe in der ungemessenen Hoffnung, daß meine Schule sich recht bald der vollkommenen approbation eines Löblichen Magistrats, und des geschätzten Landschaftlichen erfreuen wird.

Indem ich meine Bitte gehorsamst einschließe, habe ich die Ehre zu verharren

Eines Löblichen Magistrats

unterthänigster Diener
Franz Friedrich bürgerlicher
Fechtmeister.

FŐVÁROSI LEVÉLTÁR

2. kép. Id. Friedrich Ferenc kérvénye nyilvános vívóiskola létesítésére Pesten, 1831. november 14 előtt. (BFL IV.1002.h a. n. 4071.)

Clair feltehetőleg Friedrich Ferenc és azonos nevű fia (Erzsébet királyné későbbi vívómestere), valamint a fiatal Chappon Lajos vívómesterek miatt kezdett a vívás mellett 1833-tól gimnasztikával is foglalkozni, ezen belül kifejezetten lányok gimnasztikai oktatásával.[15] Másrészt a megélénkülő versenyt Clair invalidusként valószínűleg fizikailag sem bírta volna, hiszen a vívásoktatás a mester számára is erős fizikai megterheléssel jár, így ez is szerepet játszhatott abban, hogy az általánosabb testnevelés felé fordult. Hangsúlyozta a növésben lévő lányok testnevelésének fontosságát és egészséges voltát, különösen serdülők esetében, a gerincferdülés („görbe növés") megelőzése érdekében, mégpedig mindenféle eszköz (páncél, heveder) nélkül, pusztán gyakorlatokkal. A szülőknek az erkölcsi kérdések miatt sem kellett aggódniuk, mivel Clair felesége, Benk Apollónia a kezdetektől fogva férje mellett dolgozott és felügyelt a leánynövendékekre.[16] Clair ekkor az Üllői úton, a Kecskeméti kapu közelében, a Tunner-féle házban oktatott.[17]

3. kép. Clair Ignác időskori portréja. Marastoni Jakab, 1864.
(Megjelent: Az Ország Tükre, 1864.08.11.)

1834 tavaszán a Terézvárosban, a Síp utca 344. (mai cím: VII. Síp utca 23.) alatti kertben nyitotta meg tíz növendékkel testnevelő- és vívóiskoláját.[18] A lányok és a fiúk külön napokon gyakoroltak (előbbiek hétfőn, szerdán, pénteken, utóbbiak kedden, csütörtökön és szombaton) este 6 és 8 között, továbbá vasár- és ünnepnapokon a fiúknak a reggel 6 és 8 közötti idősávban volt órája. A testnevelés mellett itt már kifejezetten vívást is lehetett tanulni a „gymnasta és harczmestertől".[19] A lányoknál továbbra is a helyes testtartásra ügyeltek, a fiúknál egyéb gyakorlatok is voltak: vívás vágással és szúrással, futás, ugrás, mászás, birkózás,

[15] Zeidler 2012. 108–110. p.
[16] Hirdetésében az országos főorvos, Lenhossék Mihály gimnasztikát dicsérő szavait is idézte. *Gemeinnützige Blätter*, 1833.05.12. 297–298. p.
[17] Nem egyértelműen azonosítható, mert a városrészben és a környéken több ingatlan is volt a Tunnerek birtokában. *Gemeinnützige Blätter* 1833.05.12. 298.; *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1833.05.22.; *Honművész* 1833.05.26. 124–125. p.
[18] Simon Florent Clair intézetének újdonságát az addigi vívóintézetek mellett épp a „gyakorlászatban" látja. Simon Florent: A' testgyakorlás nevelési szempontból. *Társalkodó*, 1834.04.16. 122. p.; *Honművész*, 1834.06.29. 413. p.
[19] A havi díj 4 ezüstforint volt. *Honművész*, 1834.06.29. 413. p.

egyensúlyozás, szökés, voltizsálás (lovasgyakorlatok).[20] Ugyanekkor Clair a Belvárosba költözött: a Magyar utca 476-ba (mai cím: V. Magyar utca 10.), ősztől már az Egyetemi templom mögött, a Bornemissza-házban lakott.[21] Az órákat érdeklődők is látogathatták.[22]

Clair 1835-től differenciálta a tandíjakat: a bajvívást is tanuló diákoké maradt havi 4 ezüstforint, a pusztán gimnasztikát végzőkét 3 forint 12 krajcárban állapította meg.[23] Az 1836. május 1-én megnyitott szezonban már az egész idényre elő lehetett fizetni, a szegény leányok viszont ingyen is felkereshették intézetét.[24] A vasárnapi órákat azoknak tartotta fenn, akik a hét többi napján nem tudták őt meglátogatni.[25] A kurzus végén a növendékek nyilvános próbatételen mutatták be a tanultakat.[26]

A német gimnasztikai irányzatot követő Clair a *Honművész*ben 1836-ban 24 részes cikksorozatot jelentetett meg, amelyben a testi és lelki nevelés kölcsönös fontosságára hívta fel a figyelmet. Külön kitért a kényelmes városi életmódra, amely sokféle mozgást illetlennek tart, holott a testgyakorlás és a szabadban töltött idő egészség, erőnlét, sőt, szépség szempontjából is számít. Elemezte a különböző mozgásformákat (tánc, teke, birkózás, folyami úszás stb.).[27] Nem csak elméletben gondolta fontosnak az általános testnevelést: 1837-ben a Vakok Intézetében segített a gimnasztikai oktatás megszervezésében.[28] Fuchs Keresztély dohánygyáros ajánlásával a pesti evangélikus gimnázium növendékeinek hetente két órát tartott, amelynek költségeit Fuchs alapítványának kamataiból finanszírozták.[29]

Clair 1837-ben átköltözött Johann Konstantin Puphka nagykereskedő Király utca 585. sz. alatti, „Pest városához" címzett házának kertjébe.[30] A költözést bejelentő hirdetésben itt már kifejezetten felnőtt jelentkezőket is várt.[31] Az 1838-as árvíz azonban nagy károkat tett kertjében.[32] Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy új elemként felajánlotta a gyermekek gimnasztikai és vívás magántanítását, kiszállással.[33]

[20] *Hasznos Mulatságok*, 1834.07.19. 46–47. p.
[21] Bornemissza Gábor háza a Rác utcában. Mai cím: V. Szerb utca 9. *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung*, 1834.08.31. 1347. p.
[22] „Néző vendégeket a' tanító úr mindenkor szivesen lát." *Honművész*, 1835.07.12. 444–445. p.
[23] *Honművész*, 1835.07.12. 445. p.
[24] *Hasznos Mulatságok*, 1836.04.30. 273–274. p.
[25] *Honművész*, 1836.05.01. 280. p.
[26] Erről az első tudósítás: *Regélő*, 1836.10.16. 662. p.
[27] *Gymnastica. Közlemények* Clair Ignácz gymnastikai intézetéből (Pesten, Therézia-város, síp utsza, 359. sz. a.). *Honművész*, 1836.05.08. 289–290. p.; 1836.05.12. 298–300. p.; 1836.05.15. 306–308. p.; 1836.05.26. 330–331. p.; 1836.06.05. 354–355. p.; 1836.06.12. 371–373. p.; 1836.06.19. 386–387. p.; 1836.06.26. 403–404. p.; 1836.07.10. 434–435. p.; 1836.07.17. 452–453. p.; 1836.07.28. 475–477. p.; 1836.08.04. 492–493. p.; 1836.08.14. 516–517. p.; 1836.08.21. 532. p.; 1836.09.01. 555–556. p.; 1836.09.08. 572–573. p.; 1836.09.18. 595–596. p.; 1836.09.25. 610–611. p.; 1836.10.02. 627–628. p.; 1836.10.13. 652–653. p.; 1836.10.20. 668–669. p.; 1836.10.27. 683–685. p. A cikkekről részletesen ld. Zeidler 2012. 109–114. p.
[28] *Honművész*, 1837.02.26. 135. p.; A vakok oktatása és a vizsgája később Clairnél volt. *Regélő*, 1837.08.31. 557. p.
[29] A heti két alkalomról szóló tudósítás: Athenaeum, 1840.04.12. 470. p. Korábban a svájci származású Egger Vilmos vezetésével volt „pestalozzianus" szellemű tornaoktatás az iskolában. Doleschall 1887. 96–97. p.; Tóth 2005. 167. p.; Clair 2009. 248. p. 1847-ben 40 gimnazistát oktatott. *Nevelési Emléklapok*, 2. 1847. 89. p.
[30] *Honművész*, 1837.04.13. 240. p.; Pester und Ofner Wegweiser Kalender 1845. 142. p.; Mai cím: VII. Király utca 27.
[31] „…ki a' városi élet puhító 's elkényeztető ölében idő elötti vénségre jutni nem akar, lépjen e' kertbe 's mozogjon." *Jelenkor*, 1837.04.19. 121. p. Közben a Clair család is átköltözött a Király utcába, az 1362. sz. Kuschela-ház első emeletére. (Mai cím: VII. Király utca 40.) *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1838.11.24.
[32] *Jelenkor*, 1838.04.14. 117. p.
[33] *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1838.04.11. és 1838.11.24.; *Honművész*, 1838.04.12. 224. p.

A Pesti Testgyakorló Egylet évei

A következő lépés Clair vállalkozásának átalakítása, a Pesti Testgyakorló Egylet megalapítása volt 1839-ben. Ebben a fent említett Fuchs mellett Széchenyi István és Zichy Edmund grófok támogatták. Intézete július 1-én nyílt meg Nemzeti Gymnastikai Oskola (később Testgyakorló Iskola, Gymnastische Schule) néven.[34] A Pesti Nemzeti Vívóintézethez hasonló, részvénytársasági forma egyrészt alárendeltebb szerepet jelentett Clairnek, mivel nyilvános tanítóként a részvényesek mellett az intézet alkalmazottja lett, másrészt biztosabb megélhetést ígért.[35]

Az intézetben 1840-ben merült fel gimnasztikai tanítók képzése azzal a céllal, hogy országszerte szerepet kaphasson az iskolákban a testnevelés (1843-ig három tanító végzett a „testgyakorló példányiskolában", akik Pozsonyba, Késmárkra, illetve Eperjesre mentek oktatni).[36] Ugyanekkor költözött át a Kerepesi úti Beleznay-kertbe, ahol egy fűthető épületben 1841 őszétől téli kurzusokat is tartottak.[37] 1847-ben Clair ismét kiemelten ajánlotta a felnőtteknek vívóleckéit.[38]

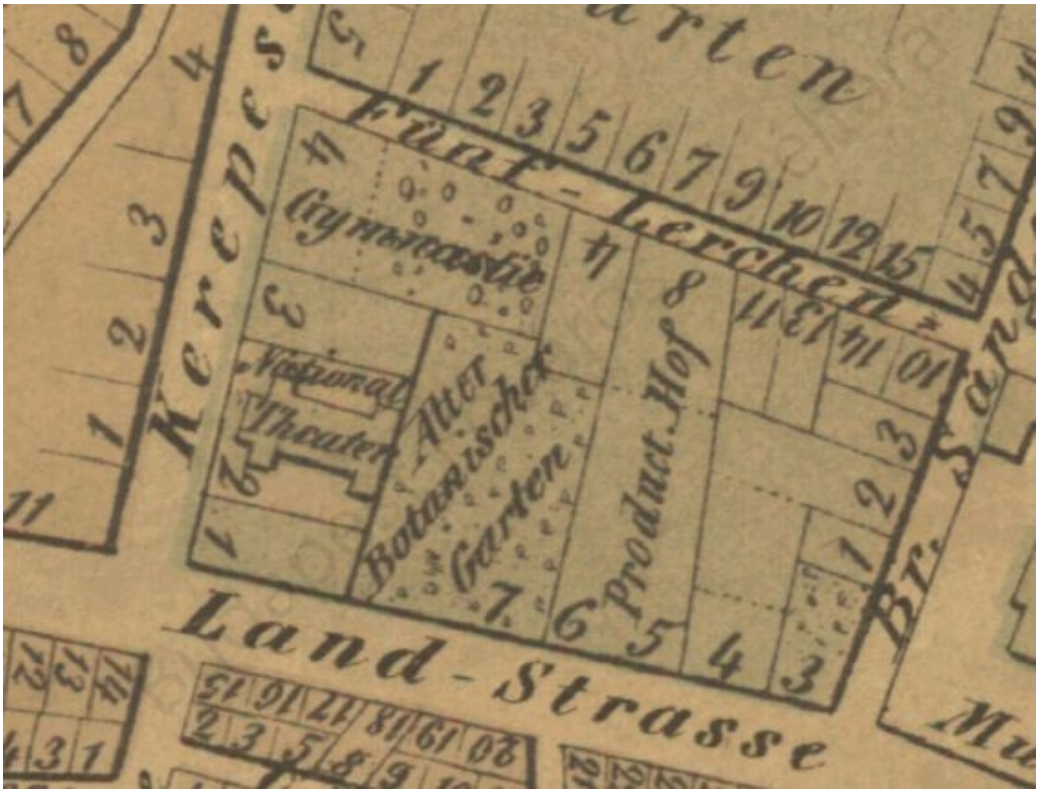

4. kép. A Testgyakorló Iskola (Gymnastie) a Beleznay-kertben és környezete Emich Gusztáv 1854-es térképén. (BFL XV.16.d.241/18)

[34] Az alapítás idején 46 részvényes volt, a nemesi mellett pesti nagypolgári tagokkal. Az iskolai kapcsolatok révén pedig többen közülük az evangélikus felekezethez tartoztak. Zichy Edmund gróf pártfogó tag, a fent említett Fuchs Keresztély igazgató, pénztárnok Heckenast Gusztáv, jegyző Perlaky Sándor ügyvéd, míg az orvos Kresz Károly sebész, Kresz Géza apja lett. *Társalkodó*, 1839.12.28. 410. p.; Nagy 1975. 81. p. A tagságról részletesen Tóth 2005. 168. p.

[35] Tóth 2005. 168. p.

[36] *Pesti Hírlap*, 1841.01.02. 3. p.; *Hírnök*, 1843.01.26.; Nagy 1975. 82. p.

[37] A téli órarend szerint fiúknak kedd és csütörtök délelőtt 11–12 között, a lányoknak csütörtök délután 2–3, illetve vasárnap délelőtt 11–12 óra között tartottak órákat. *Pesti Hírlap*, 1841.10.19. 712. p.

[38] *Nemzeti Ujság*, 1847.10.28. 684. p.

1843-tól a nem részvényes vendégektől belépőt szedtek a kurzusok végi bemutatók megtekintéséért.[39] A növendékek homokos talajon, katonai zeneszó mellett tettek tanúbizonyságot ügyességükről.[40] 1846-ban a fiúk és a lányok külön napon vizsgáztak, utóbbiak gyakorlatát csak nők nézhették meg.[41]

Clair 1842-ben a Beleznay-kertben német szokás szerinti játszóteret, „mulattató-kertet", „játékkertet" is létrehozott a 2–5 éves gyermekek számára, ahol a pesti portól mentes friss levegőn, a tömegtől és a kocsiktól távol, veszélytelenül játszhattak.[42] (Ennek havi díja 1844-ben 1 pengő forint volt.[43])

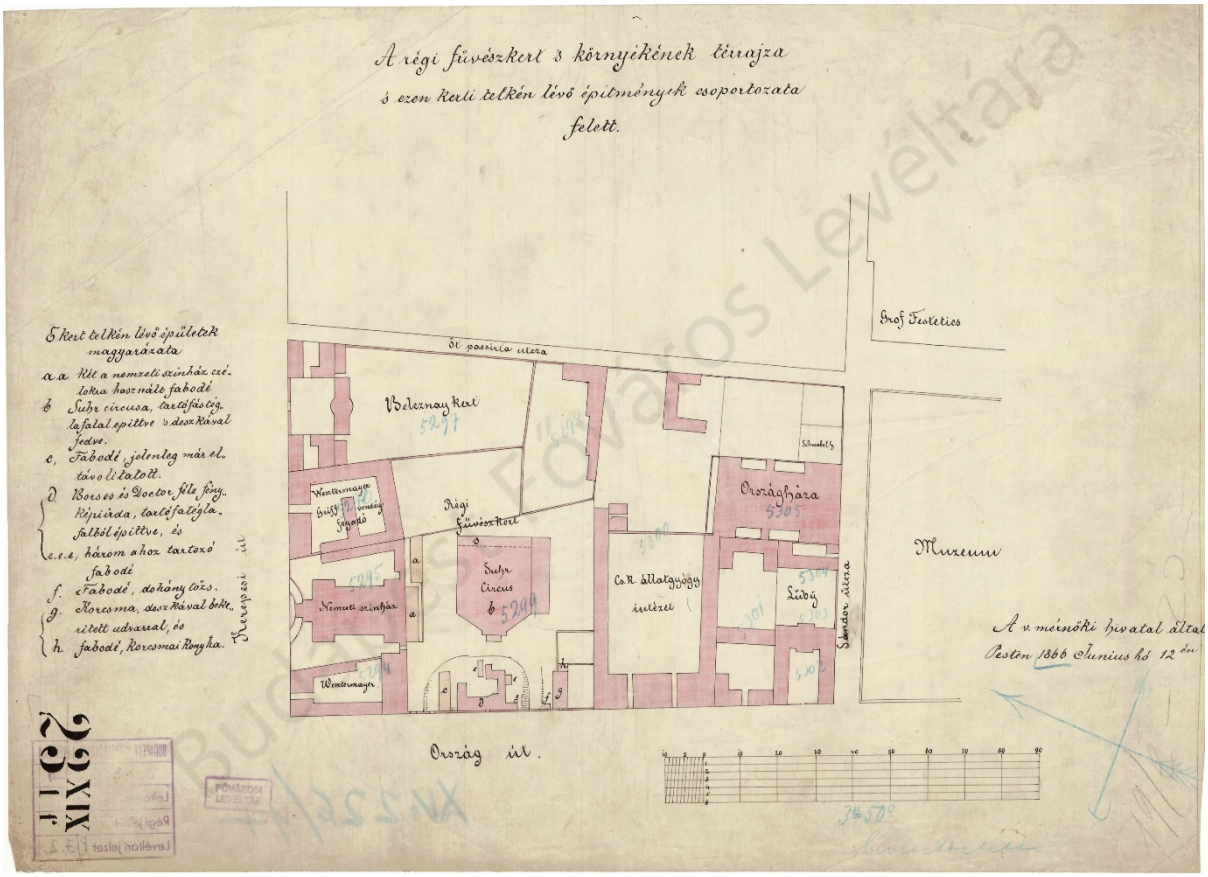

5. kép. A Beleznay-kert a régi fűvészkert és környéke helyszínrajzán, 1866.
(BFL XV.16.b.226/47)

[39] *Pesti Hírlap*, 1843.09.07. 609. p.
[40] *Honderű*, 1844.06.26. 841. p.
[41] *Budapesti Híradó*, 1846.09.10. 167. p.
[42] Május elsején nyílt meg, a gyermekekre a Clair-házaspár mellett egy magyar és egy német asszony, valamint egy férfi szolga vigyázott. A gyerekek reggel 7-től este 7-ig látogathatták. *Hírnök*, 1842.03.07.; *Pesti Hírlap*, 1842.04.17. 266. p. és 1842.04.24. 286. p. Működéséről részletesen ld. még: *Pesti Hírlap*, 1843.06.01. 366. p. és Zeidler 2012. 123–124. p.
[43] *Regélő – Pesti Divatlap*, 1844.04.28. 538. p.

Az oktatás nyelve

Clair az 1842 őszi vizsgabemutatót követően kemény kritikát kapott, amiért az oktatás nyelve német maradt.[44] (Hirdetéseit magyar és német nyelven adta fel, Pest tanácsához azonban németül írt.) Ezt kiküszöbölendő, 1843 nyarán már magyar nyelvű segédtanítóval, Rodiczky Eduárddal dolgozott,[45] ennek ellenére 1845-ben továbbra is problémát jelentett a német műszavak használata.[46] A magyar nyelv csak az 1850-es években épült be a vizsgaelőadásokba.[47] Ignác fia, Alajos oktatott magyarul.[48]

Torna és vívás 1848-tól

1848-ban a katonai kiképzés előszobájaként a testedzés felértékelődött, ennek hatására Clair intézetében a gimnasztika fegyvergyakorlattal egészült ki.[49] Clair emellett részt vett a tanítók és nevelők egyetemes gyűlésén Pesten.[50]

A szabadságharc leverését követően Clair Ignác – a Testgyakorló Intézet további vezetése és a magánórák[51] mellett – az iskolai oktatásból igyekezett megélni. 1850 májusától tartott előkészítőt a pesti reáltanodában ősztől meginduló gimnasztikai órákra.[52] A diákok helyileg Clair intézetében tanultak. A bemutató programja ekkor lehetett birkózás, ugrálás, kötéljárás, vívás, erőmutatványok.[53] A fiúnövendékek száma évi 100 fölött, a lányoké 30–40 fő körül mozgott.[54]

A téli kurzusok helyszíne gyakran változott, 1853-tól a Kerepesi út 12. alatti Bölcskövy-házban, 1856-ban a Váci utcai, Nádorhoz címzett fogadóban, 1860-ban a Zöldkert utca 8. alatt volt.[55] Nyáron kijártak a Városligetbe gyakorlatozni.[56] Az 1860-as években a nyári kurzusok a Nemzeti Lovardánál (Ötpacsirta utca 18.), a téliek a Reáltanoda utca 3. alatt zajlottak.[57] Az intézet gyakorlóhelyszíneinek díszítésére Clair 1864-ben a városi faneveldéből kért fákat, bokrokat.[58]

---

[44] „…azon botrányos körülményt még sem hagyhatjuk szó nélkül, miszerint a' mesterek csupán németül beszéltek 's igazgatók a' gyermekeket, ámbár a' gyermekek nagy része magyar, vagy legalább magyarul tud." *Jelenkor*, 1842.09.24. 556. p.

[45] *Honderű*, 1843.06.10. 779. p.

[46] *„Clair úr külföldi, de segédei nem azok, legalább lehetnének nem azok, 's betanulhatnák a' közönség iránti figyelemből a' szükséges nehány műszót magyar nyelven is. A' dolog' lényegére nézve azt tartjuk, hogy a' testgyakorlás ne legyen főleg mutogatás és szemfényvesztő katonásdi játék, – ez csak a' gyermekek' felvidítására való csemege – hanem legyen valódi testgyakorlás." Pesti Hírlap*, 1845.10.02. 220. p.

[47] *Családi Lapok*, 1855.08.31. 184. p. 1866-ra már két nyelven tartották az órákat. *Pesti Napló*, 1866.03.30.

[48] *Hölgyfutár*, 1864.06.23. 590. p.

[49] A fiúk szuronyos puskákkal gyakorlatoztak. *Kossuth Hírlapja*, 1848.09.12. 289. p. és 1848.09.13. 293. p.

[50] 1848. július 20-tól tartották. Nagy 1975. 83. p.

[51] A vívást külön kiemelve: *„A vívásbani oktatás a testgyakorlatok mintegy külön ágaul tekinthető; minélfogva külön órákban is nyerhető." Magyar Hírlap*, 1850.10.26. 1309. p.

[52] *Pesti Napló*, 1850.05.04.

[53] *Családi Lapok*, 1854.08.15. 135. p.

[54] A diákok összlétszáma 1850-től folyamatos emelkedést mutat. 1857-ig 55 tanító kapott képesítést. *A Pesti Testgyakorló-Egylet Évkönyve 1857-re*, 1858. 12. p.

[55] *Divatcsarnok*, 1853.10.23.; *Budapesti Hírlap*, 1856.10.17.; *Pesti Napló*, 1858.04.27.; *Vasárnapi Ujság*, 1860. 551. p.

[56] *Pesti Napló*, 1858.04.27.

[57] *Vasárnapi Ujság*, 1864.10.23. 456. p.; *Fővárosi Lapok*, 1865.10.31. 992. p.

[58] Clair 6 vörös akácot, 4-4 magas és rövid akácot és 30 bokrot kért. BFL IV.1303.f V.910/1864

Az állandó tornaoktatást 1857-ben vezette be a tanács a reáltanodában, ekkor telente az iskola egy földszinti termét használták erre a célra. Mivel a magyar nyelv bevezetésével elindított párhuzamos osztályoknak helyet kellett biztosítani, a tornatermet a szuterénbe költöztették, amit Clair nem tartott egészségesnek. Mivel az iskola a földszinti termeket vasár- és ünnepnapokon hittan- és énekórákra foglalta le, a tornaterem maradt a szuterénben.[59]

A Tornaegylet

Az 1860-as években Bakody Tivadar és Szontágh Ábrahám gyakorló orvosok új tornaegylet alapítását tervezték.[60] 1863-ban Clair is aláírta Bakodyék kezdeményezését a *„harczjátékok általi testgyakorlásra irányzott egylet”*-ről.[61] Pest tanácsa – noha a személyek ellen nem volt kifogása – elutasította a kérvényt arra hivatkozva, hogy ezzel foglalkozik a Nemzeti Testgyakorlati Intézet is.[62] A Helytartótanács azonban támogatta az inkább felnőtteket célzó egyleti kezdeményezést.[63] Többszöri kérvényezést, alapszabály-módosítást követően a Pesti Torna Egylet végül 1866-ban alakult meg. Clair Ignác ebben már nem vett részt, intézete halálát követően beolvadt az új tornaegyletbe.[64]

II. Clair Alajos Budán

Clair Ignác 1838-ban, az árvizet követően került szorosabb kapcsolatba a budaiakkal: továbbra is oktatta az ideiglenesen a Horváth-kertbe kényszerült Vakok Intézetének diákjait.[65] Pesti intézete 1838. őszi vizsgáján a pestiek mellett budai nézők is megjelentek.[66] 1851-től a pesti intézet növendékeinek kirándulást is szervezett a budai hegyekbe.[67] Végül a téli idényben Budán, a vízivárosi Fácán vendéglő emeletén is elkezdett oktatni.[68]

A budai oktatásban nagy szerepet játszott Clair Ignác fia. Clair Alajos Antal a lexikonok szerint Clermontban vagy Savoyában született (Saint-Jean-de-Maurienne, néhol hibásan, Saint-Jean de Marien alakban szerepel).[69] Ennek ellentmondani látszik a Bécsi Képzőművészeti Akadémia, valamint házassági és halotti anyakönyve: mindegyikben kassai születésűként jegyezték fel.[70]

---

[59] Clair Ignác a pesti főtanodai bizottmánynak, 1861.09.30.; 21266/1861 biz. sz. 1866.09.28. BFL IV.1303.f VIII.60/1751

[60] *A Hon*, *1864*.01.22.

[61] Clair Ignác, Bakody Tivadar és Sontagh Ábrahám beadványa Pest tanácsának, 1863.02.02. BFL IV.1303.f XI.37/1863

[62] Pest város főkapitánya a tanácsnak, 1863.02.16. és Pest felterjesztése elutasító ajánlattal a Helytartótanácsnak 4396/1866 sz., 1866.02.27. BFL IV.1303.f XI.37/1863

[63] *„…tekintve továbbá azon körülményt, miszerint a’ már fenálló testgyakorló intézet működése inkább a serdülő ifjuság oktatására, mintsem felnőttek gyakorlataira van irányozva”* A Helytartótanács Pest városának, 1866.06.09. BFL IV.1303.f XI.37/1863

[64] Az 1865. augusztus 18-i módosított alapszabály aláírói között már nincs Clair. Az egylet alakuló közgyűlését 1866. február 2-án tartotta. BFL IV.1303.f XI.37/1863

[65] *Clair vezetésével vizsgáztak le. Hazai ’s Külföldi Tudósítások*, 1838.05.09.

[66] *Jelenkor*, 1838.10.06. 317.

[67] *Pesti Napló*, 1851.07.31.

[68] Budán hétfőn és pénteken, délután 5–6 óra között tartott órákat. *Pesti Napló*, 1851.11.03.

[69] F. I. 1909.

[70] https://rahprojekt.elte.hu/databases3.php [Clair, utolsó lekérdezés: 2026.08.31.], Józsefváros, Szent József-plébánia, Házassági anyakönyv, 1853.05.28. BFL XV.20.2 A285 45. felvétel. A kassai római katolikus

A fiút kezdetben a művészetek érdekelték, 1840–1841-ben Pestbudai Hangászegyesület növendéke.[71] Autodidakta szobrászként képezte magát (állítólag apja is műkedvelő szobrász volt), a pesti műegylet kiállításán 1843-ban Seneca és Ambrosius szobrait, 1844 nyarán egy márvány féldombormű fejet állított ki.[72] Apja nagy családja és szűkös anyagai kereteik miatt a nyomtatott sajtó útján keresett patrónust neki, a Nemzeti Casinóban pedig aláírási íven gyűjtött tanulmányaira.[73] 1844-ben beiratkozott a Bécsi Képzőművészeti Akadémiára Joseph Kässmann osztályába.[74] Szobrászkarrierjét azonban legkésőbb két év múlva feladta, a hazai közgyűjteményi adatbázisokban nincs nyoma munkáinak, azok feltehetőleg a családnál maradtak.[75]

1846 nyarán Clair Alajos, apja vállalkozását követve, Győrött alapított gimnasztikai iskolát „az apja 15 évvel ezelőtt alapított pesti intézetének mintájára”.[76]

1848 októberétől a 34. (Zomborban alakult) honvédzászlóalj önkéntese. Decembertől hadnagyi rangban a Hadi Főtanoda gimnasztika tanára a Nemzeti Vívóintézet mesterével, ifj. Friedrich Ferenccel együtt. 1849. januártól a Hadügyminisztérium futártisztje, júniusban az esztergomi katonai szállító háznál teljesített szolgálatot.[77] A szabadságharc leverését követően fia, Vilmos visszaemlékezése szerint Itáliába ment az „olasz királyi szobrászati akadémiára”.[78] Erről más forrást nem találtunk. Annyi bizonyos, hogy Clair Alajos visszatért apja mellé. 1853-ban családot alapított, május 28-án vette feleségül a józsefvárosi plébániatemplomban Ullrich Veronikát.[79]

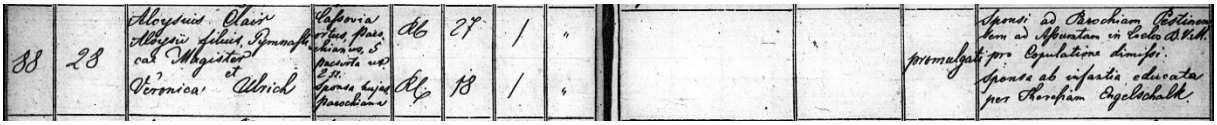

6. kép. Clair Alajos és Ulrich Veronika házassági anyakönyvi bejegyzése. Józsefváros, Szent József-plébánia, 1853. május 28. (BFL XV.20.2 A285 45. felvétel)

anyakönyvben nem található (https://www.familysearch.org/hu/search/catalog/koha:693000, utolsó lekérdezés: 2026.09.01.)

[71] Egyébként az altista szólamban énekelt, ahol csoporttársa volt az egyesített főváros későbbi első alpolgármestere, Kada Mihály. *A’ Pestbudai Hangászegyesület igazgatása alatti nyilvános énekiskola évkönyve 1840/1-re*. Pest, 1841. 83. p.; *A’ Pestbudai Hangászegyesület igazgatása alatti nyilvános énekiskola nevendékei. 1841. julius 1-jén tartatott második félévi nyilvános vizsgálat alkalmával*…Pest, 1841. 3–4. p.

[72] 1844-ben Dunaiszky Lőrinc szobrász fia, László mellett említik művét. *Életképek*, 1844.08.07. 184. p., F. I. 1909, Szendrei–Szentiványi 1915. 307. p.

[73] *„…atyja örömest áldozna mindent e czélra, de mint több gyermekes, s nem ép igen bő jövedelmű családatya, nem képes ezt tenni. Ha nagyainknak – például aláírási ívek által – erre alkalom nyujtatnék, mi nem kételkedünk, mikép e gazdagabbak örömest adandnék jövedelmeik’ néhány fillérést egy szegény tehetség fölsegítésére…” Honderű*, 1844.08.17. 115. p. és 1844.11.23. 340. p.

[74] https://rahprojekt.elte.hu/databases3.php [Clair, utolsó lekérdezés: 2026.09.10.], https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Josef_K%C3%A4ssmann (utolsó lekérdezés: 2026.09.10.); Fleischer 1935. 35. p.

[75] A Senecát ábrázoló 1942-ben Clair Vilmosnál volt. Clair 1942.

[76] *Der Wanderer*, 1846. augusztus 26.; Nagy 1975. 85. p. Az apa, Ignác korábban tartott alkalmi kurzusokat más városokban, így 1843 telén Pozsonyban, az Arany Hídhoz címzett fogadóban. *Hírnök*, 1843.10.29. 210. p.; *Honderű*, 1843.11.18. 640. p.

[77] *Kossuth Hírlapja*, 1848.12.20. 642. p.; Bona https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/c-4B9/clairmonti-clair-alajos-4D0/ (Utolsó lekérdezés: 2026.09.10.)

[78] A név alapján nem azonosítható egyértelműen, melyik intézményre gondol. Clair 1942.

[79] A 18 éves menyasszony 9 évvel volt fiatalabb a vőlegénynél. Az anyakönyvekben néhol Engelschalk néven említik, ennek oka, hogy az anyakönyv megjegyzése szerint a leányt Theresia Engelschalk nevelte fel. Józsefváros, Szent József-plébánia, Házassági anyakönyv, 1853.05.28. BFL XV.20.2 A285 45. felvétel.

A szabadságharc leverése után, rövid szünetet követően, 1850 elején ismét engedélyezték testgyakorló iskolák működését. Clairék pesti intézetéhez hasonlót szeretett volna nyitni Koller Budán.[80] Budán városi támogatással kezdték meg a gimnasztikai oktatást.[81] 1852-ben már működött testgyakorló intézet a Várban.[82] Tanára kezdetben itt is Clair Ignác volt, 1854-ben pedig már Clair Alajos.[83] 1859-től – apjához hasonlóan – a gimnasztika mellett külön is adott vívóleckéket.[84]

Az oktatás április közepén kezdődött és őszig tartott,[85] heti három délután (hétfő, szerda, péntek), a lányoknak 4 órától, a fiúknak negyed 6-tól, de felnőtteknek lehetőségük volt magánórákra is.[86] Ezeken a napokon Pesten a lányoknak tartottak órákat. Mivel Alajos az apja segédje volt, és otthonukból, a pesti gimnasztikai iskola Ötpacsirta utcai épületéből járt át Budára, ezért célszerű volt így felosztaniuk a hetet. Ez Budán ugyanakkor a fiúk és a lányok óráinak rövidebb tartamával és azok egy napra tételével járt. Nyáron a Halászbástya alatt (az *„új vár-út”*, azaz az Albrecht út felett), a „két fedett tornác közötti” (azaz a fedett Jezsuita-lépcső előtti) elkerített területen gyakorlatoztak.[87]

[80] Török é. n. 85. p. Nincs utalás arra, hogy Koller sikerrel járt volna.
[81] Zeidler 2012. 126. p. 1851-et említi az alapítás éveként, erre pontos adatot nem találtunk. 1852-ben már működött.
[82] Palugyay 1852. 188. p.
[83] *Übersicht…* 1854/5 7; *Jahresbericht…* 1857/8 16; *Budapesti Hírlap,* 1858. április 16. Apja utólagos értesítése szerint 1856-tól volt „főtanító” a budai városi tornaiskolában. Az általa említett tanácsi számon (357/1856, 1856.01.13.) az iskola fenntartására és felszerelésére megszavazott 150 forint szerepel. BFL IV.1002.a 325. kötet 73. p.; BFL IV.1106.b 2418/1866
[84] Clair Alajos a Budai Elemi Iskolák Igazgatóságának, 1859.04.12. BFL IV.1117 86/1859
[85] Nyitó napok: 1854. április 19., 1855., 1859–1850. április 16-tól, 1858. április 15., 1862. május 5., 1864. április 18. *Pesth-Ofner Localblatt und Landbote*, 1854.04.09.; *Pester Lloyd*, 1855.04.15. és 1858.04.15.; *Pesti Napló*, 1859.04.15.; *Vasárnapi Ujság*, 1860.04.22. 203. p.; *Nefelejts*, 1862.05.11. 71. p.; BFL IV.1117 58/1864
[86] Clair Alajos a budai intézetet vezette, de apja pesti intézetében is oktatott. *Pesth-Ofner Localblatt und Landbote*, 1854.04.09.; *Budapesti Hírlap*, 1855. április 17. 3855. p. és 1858. április 16.; *Tanodai Lapok*, 1860.03.15. 132. p.; *Nefelejts*, 1862. május 11. 71. p.; BFL IV.1117 58/1864
[87] Siklóssy 1928. 460. p. A 192–193. sz. házak (ma Tárnok utca 91–11.) mögött lévő lőporraktár alatti szakaszon, a várfal tövében, ld. BFL XV.16.a.203/14

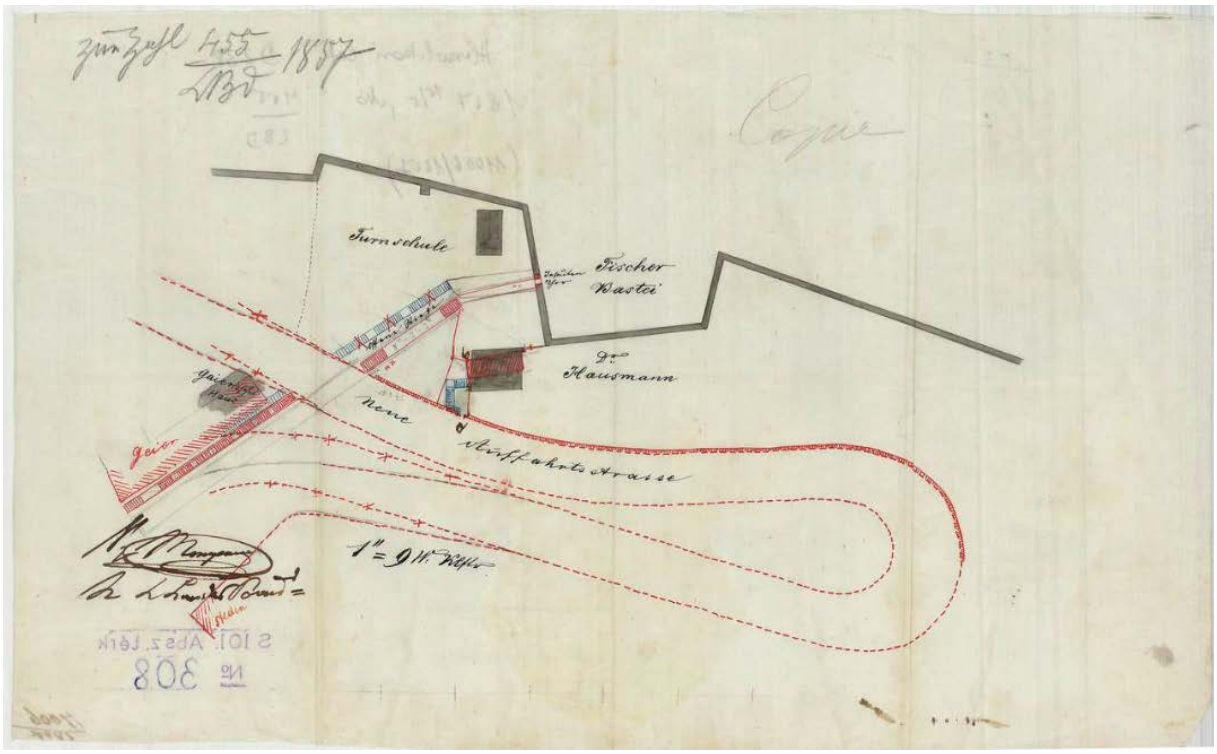

7. kép. Az iskola (Turnschule) jelölése a Halászbástya alatti út tervén. Menapace, 1857. (MNL OL S 101 No. 308.)

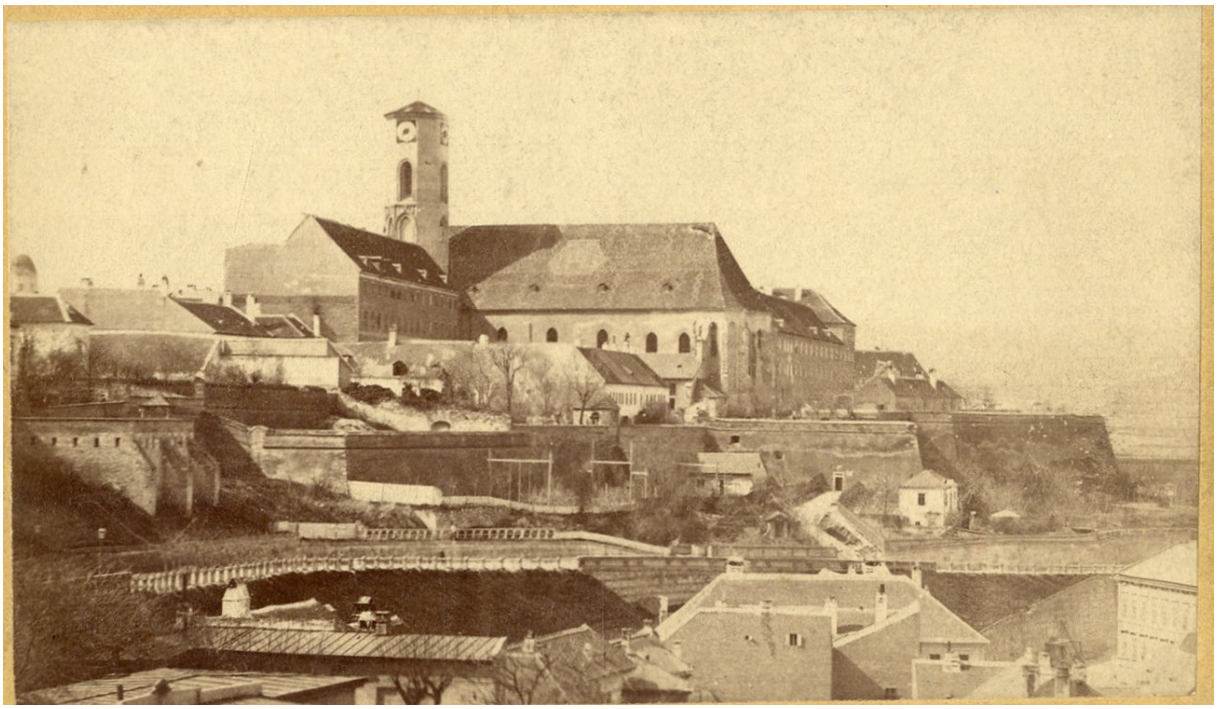

8. kép. A Mátyás-templom távlati képe 1872-ből. A Halászbástya tövében álló ház előtti téren működött a budai vívó-, illetve gimnasztikai iskola első éveiben. (BTM KM Fénykép- és Képeslapgyűjtemény ltsz. 32790)

Clair tevékenységét támogatta az Elemi Iskolák Igazgatósága, hangsúlyozva, hogy a testi egészség szükséges a szellemihez, s a diákoknak szükségük van a mozgásra, mivel sokat ülnek az iskolában. Évente tíz szegény, szorgalmas, jó magaviseletű gyermeknek ezért az

igazgatóság ingyen bérletet (ún. szabad kártyát) biztosított.[88] A szerencsés gyerekeket Buda mindegyik városrészéből, a tanítók javaslata alapján választották ki.[89] A többi normáliskolai diák tandíját a heti óraszám és a kurzus hossza alapján állapították meg:

Heti alkalom	**Fél szezon (április 16. – július 31.)**	**Teljes szezon (április 16. – október 15.)**
egy	1 forint 60 krajcár	3 forint
kettő	3 forint 20 krajcár	5 forint 50 krajcár
három	4 forint 80 krajcár	7 forint 60 krajcár

A budai gimnasztikai iskola tandíjai 1859-ben (BFL IV.1117 86/1859)

Az iskola – avagy a helyszín – népszerűvé válását jelzi, hogy az Elemi Iskolák Igazgatósága 1860-ban figyelmeztette Clairt: gondoskodjon annak szabályos működéséről, mivel tudomásukra jutott, hogy be nem jelentett gyermekek mentek a szabad órákban a területre, akik a többi gyereket akadályozták a gyakorlatokban, ami a felügyelet nélküli eseteknél balesetveszélyes.[90]

A helyszín kérdése

1862-ben Clair Alajos kérvényezte egy gimnasztikai és vívóiskola létesítését a várbeli főgimnáziumban. Már korábban is kerestek a Várhegy alatti területnél jobb, illetve a téli időszakra alkalmas megoldást, de akkor csak egy faraktárként használt helyiséget találtak, amit végül nem kaptak meg. Clair Alajos apjáéhoz, Ignácéhoz hasonló, egész évben működő intézet felállítását tervezte, ami pesti társával egyenrangú lett volna. Az iskola egy termének átalakítása szerinte csekély anyagi ráfordításból megoldható lenne, a fiatalságnak pedig „megerőltető szellemi munkájuk után testüket is meg kellene erősíteniük hasznos módon", azaz nem csak kávéházakba és vendéglőkbe járással töltenék idejüket – érvelt Clair.[91] A gimnázium igazgatója, Schentzl Guidó az ötletet jónak tartotta, viszont a fáskamrán kívül az iskolában nem volt más helyiség, amit használni tudtak volna.[92]

Ezzel párhuzamosan még azon év őszén Chappon Lajos vívómester – aki már Pesten is konkurense volt Clairéknek és Friedrich Ferencnek – szintén a főreáltanodában kért egy termet magán vívóiskolája kialakítására.[93] Az Elemi Iskolák Igazgatósága nem látott ellentmondást a Clair-féle, vívást is oktató városi testgyakorló intézet, valamint a Chappon-féle magán

[88] Ezt később felemelték 16-ra, amit 10 fiú és 6 lány között osztottak ki. BFL IV.1117 86/1859, 60/1860, 117/1863
[89] 1859-ben a Tabán, az Országút, a vízivárosi Szent Anna elemi iskolából, valamint a főreáltanodából két-két diákot, a vízivárosi Szent Erzsébet-iskolából egy diákot delegáltak. Az ingyen belépésre jogosító kártyájukat *(Freikarte)* a diákok május 19-én vehették át a Szent Anna-templom plébániáján. BFL IV.1117 120/1859
[90] Az Elemi Iskolák Igazgatósága Clair Alajosnak, 1860.05.11. BFL IV.1117 77/1860
[91] Clair Alajos Buda Tanácsának, 1862. június 25. BFL IV.1106.b 4240/1862
[92] Az ügyet a Gazdászati Bizottmány kapta meg alkalmas hely keresésére, akik szintén csak a fáskamrát találták. A Gazdászati Bizottmány jelentése, 1864. január 8. Uo.
[93] Az igazgató, Schentzl Guidó szerint egyrészt kívánatos volna egy vívóterem kialakítása, ugyanakkor érzékelte a két mester közötti ellentétet: *„Egyébiránt az igazgató nem vallalja magára a felelősséget, ha ez által a városi testgyakorló intézet tulajdonosának jogai megtamadtatnának"* Schentzl Guidó az Elemi Iskolák Igazgatóságának, 1862. november 20. BFL IV.1106.b 3162/1863

vívóiskola egy helyen történő működésében, mindössze utóbbi helyszíne volt kétséges.[94] A Chappon-féle iskoláról több hír nincs, valószínűleg nem realizálódott, mert Buda Gazdasági Bizottmánya később is a fáskamrát tartotta volna egyetlen alkalmas helyiségnek a főreáltanodában.[95] 1864 telén a Clair-féle intézet a fegyvertárban gyakorlatozott.[96]

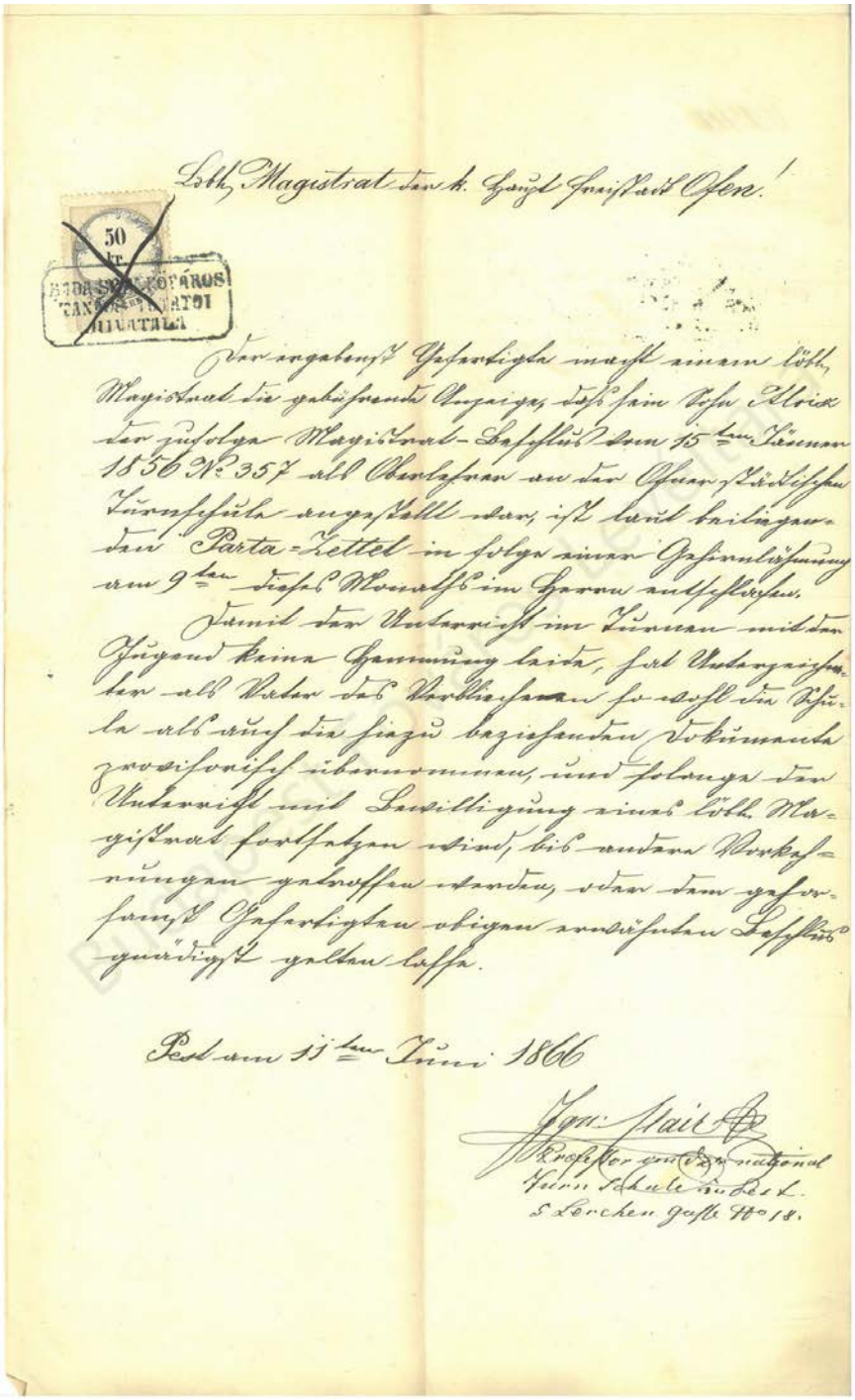

9. kép. Clair Ignác jelentése Buda tanácsának fia, Alajos haláláról, 1866. június 11. (BFL IV.1106.b 2418/1866)

[94] A nagyterem nem volt alkalmas vívóiskola céljára, a fáskamrát pedig ekkor tornateremként használták Clairék. A Tanodai Bizottmány jegyzőkönyve, 1863. március 1. BFL IV.1106.b 3162/1863

[95] A Gazdasági Bizottmány jelentése, 1864.01.08. BFL IV.1106.b 4240/1862

[96] *„im Hofe links Nr. 22."* A márciusig tartó téli kurzus óráit a szokásos hétfő-szerda-pénteken tartotta délután 4–5 óra között. BFL IV.1117 1/1864; *Fővárosi Lapok*, 1864. január 19. 55. p.

A Chappon–Clair ellentét eredete

A közkedvelt anekdota szerint – ami feltehetőleg Alajos fiától, a Párbaj-codexet szerző Vilmostól ered – a Chappon és a Clair család közötti ellentét – amelyben akár utóbbiak budai tevékenységébe történt beavatkozásának is lehetett szerepe – vezetett 1865-ben egy tőrpárbajhoz Alajos és a „Chappon család egyik tagja” között, amelyben előbbi olyan sérülést szerzett volna, amelynek szövődményeibe egy évvel később belehalt.[97] Az írott források nem támasztják alá az esetleges párbajból származó szövődményt. A józsefvárosi katolikus plébánia anyakönyvében azonban halálának okaként tuberkulózist tüntettek fel.[98] Gyászjelentésében az általánosabb „3 heti betegség” szerepel, az apa, Ignác Alajos temetése napján Budára küldött tudósításában agyhűdést *(in folge einer Gehirnlähmung)* említ.[99] (A kettő együtt tbc-s agyhártyagyulladásra utalhat.) A Clair budai állását megöröklő Szidanits Ferenc pályázatában emellett arra hivatkozik, hogy Clair Alajost évek óta helyettesítette a budai iskolában annak rendszeres betegeskedése miatt.[100]

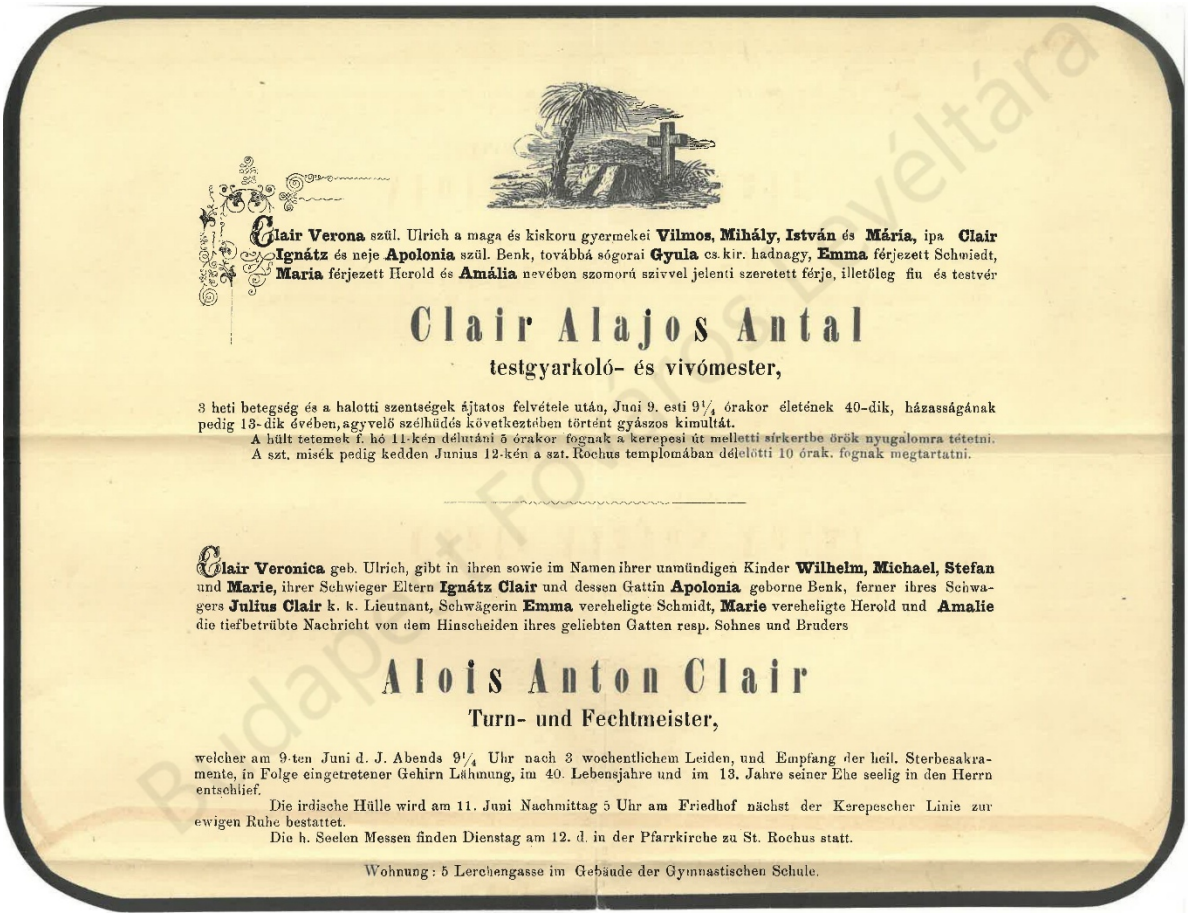

Clair Verona szül. Ulrich a maga és kiskoru gyermekei **Vilmos, Mihály, István** és **Mária,** ipa **Clair Ignátz** és neje **Apolonia** szül. Benk, továbbá sógorai **Gyula** cs. kir. hadnagy, **Emma** férjezett Schmiedt, **Maria** férjezett Herold és **Amália** nevében szomorú szivvel jelenti szeretett férje, illetőleg fiu és testvér

Clair Alajos Antal

testgyarkoló- és vivómester,

3 heti betegség és a halotti szentségek ájtatos felvétele után, Juni 9. esti 9¼ órakor életének 40-dik, házasságának pedig 13-dik évében, agyvelő szélhüdés következtében történt gyászos kimultát.

A hült tetemek f. hó 11-kén délutáni 5 órakor fognak a kerepesi út melletti sírkertbe örök nyugalomra tétetni.

A szt. misék pedig kedden Junius 12-kén a szt. Rochus templomában délelőtti 10 órak. fognak megtartatni.

Clair Veronica geb. Ulrich, gibt in ihren sowie im Namen ihrer unmündigen Kinder **Wilhelm, Michael, Stefan** und **Marie,** ihrer Schwieger Eltern **Ignátz Clair** und dessen Gattin **Apolonia** geborne Benk, ferner ihres Schwagers **Julius Clair** k. k. Lieutnant, Schwägerin **Emma** vereheligte Schmidt, **Marie** vereheligte Herold und **Amalie** die tiefbetrübte Nachricht von dem Hinscheiden ihres geliebten Gatten resp. Sohnes und Bruders

Alois Anton Clair

Turn- und Fechtmeister,

welcher am 9-ten Juni d. J. Abends 9¼ Uhr nach 3 wochentlichem Leiden, und Empfang der heil. Sterbesakramente, in Folge eingetretener Gehirn Lähmung, im 40. Lebensjahre und im 13. Jahre seiner Ehe seelig in den Herrn entschlief.

Die irdische Hülle wird am 11. Juni Nachmittag 5 Uhr am Friedhof nächst der Kerepescher Linie zur ewigen Ruhe bestattet.

Die h. Seelen Messen finden Dienstag am 12. d. in der Pfarrkirche zu St. Rochus statt.

Wohnung: 5 Lerchengasse im Gebäude der Gymnastischen Schule.

10. kép. Clair Alajos Antal gyászjelentése. (BFL IV.1106.b 2418/1866)

[97] Clair 1942.; Ságvári 2002. 15–16. p.
[98] Itt szintén Kassa szerepel születési helyként. Józsefváros, Szent József-plébánia halotti anyakönyve, 1866. június 9. 647. sz. bejegyzés. BFL XV.20.2 A295 277. felvétel
[99] Clair Alajos gyászjelentése és Clair Ignác jelentése Buda tanácsának, 1866.06.11. BFL IV.1106.b 2418/1866
[100] Szidanits Ferenc pályázata, 1866.07.30. BFL IV.1106.b 2418/1866

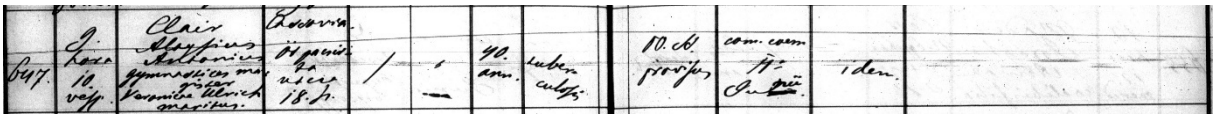

11. kép. Clair Alajos Antal halotti bejegyzése, 1866. június 9. (BFL XV.20.2 A295 277. felvétel)

Miért élt mégis élénken az apja halálakor mindössze nyolcéves Clair Vilmos emlékezetében a családja és Chappon közötti viszály? A szintén francia származású Chappon Lajos az életrajzi lexikonok szerint 1822-ben nyitott magán vívóiskolát Budán, később a Nemzeti Vívó Intézet mestere lett Friedrich Ferenc mellett.[101] Az 1822-es év valószínűleg elírás 1832 helyett, ekkorra datálható a Clair–Chappon ellentét is. Utóbbi azzal a kéréssel fordult Pest városához, hogy – a birodalom többi városához hasonlóan – Pesten is létesíthessen egy nyilvános városi vívóiskolát *(Fechtschule)*. Chappon a párizsi királyi akadémia növendékének nevezte magát, aki francia és itáliai városok mellett Bécsben és nemesi házakban is megfordult és vívóleckéket adott. A tervezett iskola célközönsége a polgári ifjúság lenne, mivel ők jelenleg csak nagy költségek árán tudják elsajátítani a vívás művészetét.[102] Kérvényéhez Joseph Maria Minarelli, István főherceg 58. sz. gyalogezredének kapitánya írt ajánlást. Chappon vívótudása és ismert, megfelelő morális karaktere mellett megemlítette, hogy az iskolát maga és családja fenntartása céljából is szeretné megalapítani.[103] A tanács Johann von Eichholtz városkapitányhoz továbbította a kérvényt.[104] Ezzel párhuzamosan Clair Ignác és Friedrich Ferenc vívómesterek kérték a tanácsot „egy bizonyos Alois Schapon" visszautasítására, mert az 1. Hamisan adja ki magát a párizsi akadémia növendékének, mivel ismereteik szerint Bécsben, 1821-ben kezdett vívást tanulni; 2. Feleségét hűtlenül elhagyta és egy „romlott nőszeméllyel él botrányos életet", ezért nyilvános tanításra (erkölcsi szempontból) nem alkalmas; 3. A tanács Clairnak és Friedrichnek is engedélyezte vívóiskola létesítését, ám egyikük sem tudta azt fenntartani, ezért kénytelenek voltak azt egyesíteni, ha egy harmadik is nyílna, népes családjukat nem tudnák eltartani.[105] Ezek alapján – noha az ajánlások alapján „ügyes vívómesterként ismert" *(als ein geschikter Fechtmeister bekannt)* – a városkapitány, majd a tanács elutasította Chappon kérését, és kizárólag magántanítást engedélyezett neki.

Az akta azért is érdekes, mert Chappon Pest előtti életéről is említést tesz: a Bergamóban született Chappon 15 ½ évig szolgált a 23. sz. osztrák gyalogezredben dobosként, közlegényként, majd káplárként. Eszerint 1829-ben szerelt le Budán, azóta élt itt magán vívóleckék adásából. A szerinte „kenyéririgységből" írt vádakra elismerte, hogy vívómesteri oklevelét Bécsben szerezte, feleségét azonban állítása szerint nem ő hagyta el, hanem a nő volt házasságtörő és költözött vissza prostituáltként szülővárosába, Bécsbe, neki pedig mindössze házvezetőnője van.[106]

Tény, hogy Chappon alapvetően magánórákból tartotta el magát, és a hazai sajtóban csak az 1830-as években jelenik meg. 1839-ben adta ki a *Theoretisch-practische Anleitung zur*

[101] Pest város tanácsi mutatóiban (BFL IV.1002.ss) 1822–1823-ban nem találtunk utalást Chapponra.
[102] Aláírásában a *Zögling der Academie zu Paris. Fechtmeister* szerepel. Chappon Lajos kérvénye Pest tanácsához. A kérvény idején Chappon a lipótvárosi Tüköry-házban lakott, feltehetőleg szerény körülmények között, a második lépcsőház második emeletén. BFL IV.1002.h a. n. 4342. Az esetet ismerteti Zeidler 2012. 107. p., de az által említett momentum, Chappon azon kérése, hogy a másik kettő vívóiskola iránti kérvényét a tanács utasítsa el, nem szerepel a mester kérvényében.
[103] J[oseph] M[aria] Minarelli kapitány ajánlása. Buda, 1832.11.07. BFL IV.1002.h a. n. 4342.
[104] Tanácsülési jegyzőkönyv kivonata Chappon kérvényének külzetén, 1832.10.31. BFL IV.1002.h a. n. 4342.
[105] Friedrich Ferenc és Clair Ignác kérvénye. Pest, 1832.11.15. BFL IV.1002.h a. n. 4342.
[106] Johann Eichholtz városkapitány Pest tanácsának, 1832.11.29. A tanács 1832.12.29-én döntött a kérés elutasításáról. BFL IV.1002.h a. n. 4342.; Zeidler 2012. 107. p.

Fecht-Kunst című kötetet, amit tanítványának, István főhercegnek ajánlott.[107] Az 1840-es években a Belvárosban működött.[108] Feltehetőleg Clair Ignácra célzott egyik hirdetésében: *„A' t cz. közönség iránti tiszteletből jelenti egyszersmind, hogy ő mint a' vívás oktatója, Pesten, Fridrik* [Friedrich] *vívó-mesteren kívül, senkit vivő-mesternek nem ösmer, mivel a' többiek csak kontárkodnak.".*[109]

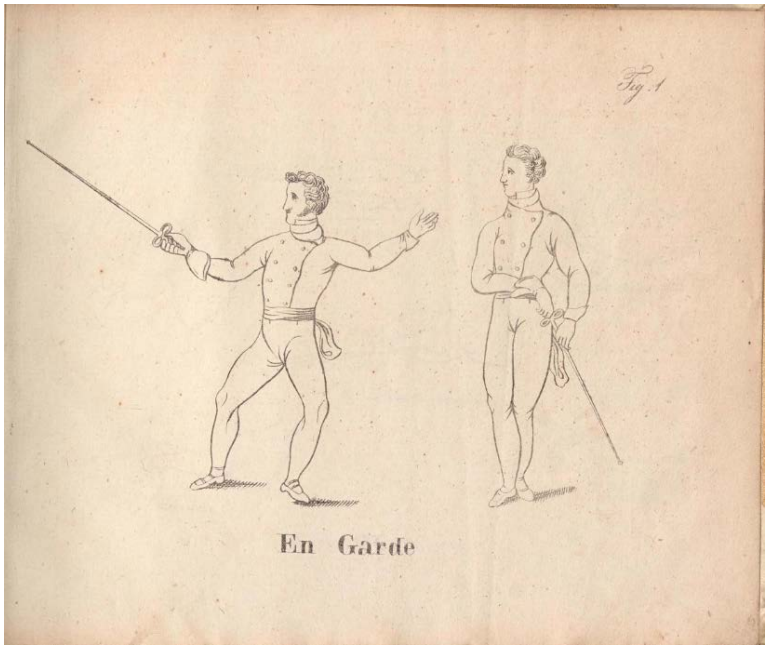

12. kép. En Garde. Illusztráció Chappon Lajos művéből.
(Theoretisch-practische Anleitung zur Fecht-Kunst von Louis Chappon. Pesth, 1839. Fig. 1.)

(1316) **Értesités.** (2, 3)

Alolirtnál a' vivás általános elméleti és gyakorlati, szurony, kard, bajonet és műlovaglás (voltigiren) tana kőmetszetekkel több példányban, Pesten rózsa-téren 122dik szám alatt, harmadrészre leszállitott áron, azaz egy példány 1 ft 20 p. kron megszerezhető.

A' t. cz. közönség iránti tiszteletből jelenti egyszersmind, hogy ő mint a' vivás oktatója, Pesten, Fridrik vivó-mesteren kivül, senkit vivó-mesternek nem ösmer, mivel a' többiek csak kontárkodnak. —

Költ Pesten, november 28kán 1845.

Chappon Lajos
vivó oktató.

13. kép. Chappon Lajos hirdetése (Pesti Hírlap, 1845.12.07. 376. p.)

[107] Theoretisch-practische Anleitung zur Fecht-Kunst von Louis Chappon. Pesth, 1839. A kötet Anton Lüpscher és Franz Gömmel 1819-ben megjelent kötetének plagizált változata, ld. Zeidler 2012. 108. p.
[108] 1843-ban a Rózsa tér 122. alatt. Hirdetése szerint frank és nápolyi modorban, kard, szurony és testgyakorlásban tartott órákat. *Honderű*, 1843.10.14. 477. p.
[109] *Pesti Hírlap*, 1845.12.07. 376. p.

Chappon 1848 júliusától a pesti nemzetőrség kiképzője, decembertől a Hadi Főtanoda vívómestere szintén Friedrichhel.[110] (Ebben az évben, még a „budapesti nemzetőr sereg" kiképzőjeként adta ki Chappon Budán a magyar-német kétnyelvű *A párbaj szabályai – Die Regeln des Zweikampfes* című munkáját.). Clairékkel ellentétben az 1850-es évekig kizárólag vívásoktatással foglalkozott. Az 1850-es években Chappon megélhetési gondokkal küzdött.[111] Ezen próbált enyhíteni a budai magán vívóiskola ötletével, ismét konfliktusba kerülve Clairékkel.

A budai iskola utóélete

Clair Alajos 1866-os halálát követően a „budafővárosi testgyakorló intézet"[112] vezetését ideiglenesen az apa, Ignác vette át.[113] A tanács június 30-án pályázatot hirdetett a megüresedett helyre, a feltételek: magyar és német nyelvtudás, tornaismeret és fedhetetlen magaviselet volt.[114] A Budai Elemi Iskolák Igazgatóságának vezetője, Pellet József előzetes tájékoztatása szerint a tanító évi 150 forint segélyt kapott a várostól a tanszerek fenntartására, a diákok féléves díja emellett 5 forint, az éves 8 forint volt, *„ide nem számítva néhány módosabb család jutalom-díját, melyben fáradozásához mért jutalmát leli"*. Pellet erős kritikát fogalmazott meg Clairéknek a Duna két oldalán működtetett iskolájával szemben: a diákok száma ugyan 62-ről 70-re emelkedett az elmúlt tanévben, azonban az, *„hogy ezek száma az utolsó évben csökkent, oka annak nem a szülők részvétlenségében, hanem inkább ott keresendő, hogy a budai testgyakorló intézet, nem mint önálló, hanem inkább a pesti hasonnevü intézettől függő segéd tanító által láttatott el, ki a budai intézetet csakis a jövedelmeinek mellék kútforrásának tekintve, felületes kezelésénél fogva a szülők és tanonczok bizalmát nemis nyerheti meg.*
Az igazgatóság tehát azon meggyőződésnek él, hogyha a nevezett budai testgyakorló intézet önálló s hivatásának szivből élő szakértő tanitó által kezeltetik, a bizalom helyreállíttatni, a tanonczok száma pedig szaporodni fog".[115] Azaz Pellet szerint a Budán is megnövekedett torna- és ezen belül vívóigényeket ez a felosztás, Pest szükségszerű előtérbe hozásával, már nem tudta kielégíteni.

Az állásra három pályázat érkezett: Clair Ignácé, Szidanits Ferencé és a zurányi (Moson vármegyei) evangélikus tanító, Carl Wilhelm Süssmanné. Utóbbinak nem volt tornatanítói képesítése, így kiesett a számításból, Pellet pedig a fent említett okok miatt elvetette az idős Clair alkalmazását, helyette a 24 éves Szidanitsot javasolta, annál is inkább, mert *„Clair… a budai intézetet jelenleg is a kis Szidanits Ferencz személyében kezeli"*[116] Az iskolabizottmány

[110] Ács 2000. 506. p.
[111] Siklóssy László közlése szerint apja, Siklóssy Gyula az 1850-es években Chapponnál lakott tizenéves diákként. A mester nem fűtötte a hideg pesti lakást, helyette, ha fázott, asszóra hívta didergő lakótársát*: „Chappon maga pedig ha fázott, a nap bármely szakában assautra hívta ki a fiatal Siklóssyt, aki ilyképpen kitünően megtanult vívni, az átdidergett telekre azonban nem a legkellemesebben emlékezett. A híres Cluppon egyébként rideg ember volt, de a mesterségéért rajongott…"* Siklóssy László: Dédapáink fűtési gondjai. *Komáromi Lapok*, 1927.01.29. 5–6. p.
[112] BFL IV.1117 58/1864
[113] Clair Ignác jelentése Buda tanácsának, 1866.06.11. BFL IV.2418 /1866
[114] A hirdetményt a *Sürgöny*be és a *Pester Lloyd*nak küldték meg. 6040/1866 (június 15.) és 6461/1866 (június 30.) számú tanácsi kivonatok. BFL IV.2418 /1866
[115] Pellet József Buda tanácsának, 1866.06.24. BFL IV.1106.b 2418/1866
[116] Pellet József Buda tanácsának, 1866.08.08. BFL IV.1106.b 2418/1866

ezt terjesztette fel a tanácsnak, amely szeptember 1-től Szidanitsot nevezte ki a tornászat tanítójává.[117]

Ki volt Szidanits Ferenc? A pesti születésű, a német és a magyar mellett szlovákul is beszélő, ekkor Józsefvárosban (Üllői út 61.) lakó fiatalember elvégezte a pesti főreáltanoda harmadik osztályát és a férfi tanítóképezdét, majd Clair Ignácnál a pesti Nemzeti Testgyakorlati Intézetben tanult öt évet, ahol segédtanító lett, emellett több évet töltött testgyakorló tanítóként a pesti piaristák tápnöveldéjében és az Országos Vakok Intézetében. Clair Alajos mellett Budán volt segédtanító: *„A budai városi testgyakorlati főtanítója boldogult Clair Alajos több éveken át folytonosan gyengélkedvén, pályázó ötet is 2 éven át helyesitette* (!) *és a már hanyatlásnak indult intézetnek némelegi helyreállítása, egyedül folyamodo műve.”*[118]

A Clair-iskola egykori növendéke, Szidanits 1869-ben megalapította a Budai Torna Egyletet (1875-től Budapesti Budai Torna Egylet, BBTE), amelynek önálló tornacsarnoka a Horváth-kert végében létesült 1878-ban.[119]

Clair Ignác pesti utóda

Clair Ignác mindössze pár hónappal élte túl fiát. „A kedélyes öreg, ki a főváros ifjusága előtt közszeretetben állott”[120] 1866. október 4-én a kolerajárvány áldozata lett.[121]

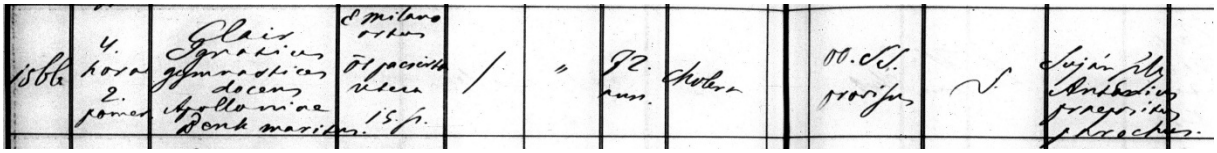

14. kép. Clair Ignác halotti bejegyzése, 1866. október 4. (BFL XV.20.2 A295 392. felvétel)

A pesti reáltanoda igazgatója, Ney Ferenc két nappal később jelentette a tanácsnak az esetet Alajos halálával együtt (*„Fia Alajos már pár hónappal előbb meghalván intézetünk tettleg tornászati tanító nélkül maradt.”*), egyúttal kérte új tornatanító kinevezését, lehetőleg a Clair-féle intézet és az új egylet akkor még tervezett egyesítését követően. A leendő tanítóval kapcsolatban megjegyezte: *„Ha azonban a Tekintetes Tanács e célra egy önálló külön tanítót meghívni célszerűbbnek találná, csak arra bátorkodom kérni, hogy oly egyént méltóztassék ez állomásra kinevezni, ki a testi gymnasztika kézzelfogható vaskosságait ne éreztesse keletinél sűrűbben az erkölcsi vagyis fegyelemtartási téren is a növendékekkel, hogy e tekintetben is humanusabb hirt érdemeljen ki az intézetünkben uralkodó szellem.”*[122]

---

[117] *„Az iskola bizottmánya ezen ajánlatot azon oknál fogva is méltánylotta, mint hogy ezen Igazgatói ajánlat által a város kebelében létező testgyakorló intézetre nézve ügyes, és alkalmas tanerőrei nyerhetésre alkalmul szolgál azért is, hogy a testvérvárosokban, valamint a vidékben létező testgyakorló intézet altanárai azon meggyőződést szerezzék maguknak, hogy az ügyesség, tehetség, és vigyázatosság mi az ily intézetekben a fő tényező, mikép méltányoltatik, jutalmaztatik, és figyelembe vétetik, ezen méltányolás egyszersmind okul is szolgál arra, hogy ez által az intézetek ügyes, példás, és erélyes tanárokat nyernek, és a tanítóban ösztönt gerjeszt”* Az iskolabizottmány Buda tanácsának, 1866.08.15. és 8576/1866 (augusztus 29.) tanácsi számú határozat. BFL IV.1106.b 2418/1866

[118] Szidanits Ferenc pályázata, 1866.07.30. BFL IV.1106.b 2418/1866

[119] Az egylet szabadtéri sportpályája a századfordulón a mai Széll Kálmán téren volt. BFL XV.17.d.329 7175. fol. 25–32, 39; *Tornaügy*, 1904. 144–147. p.

[120] *A Hon*, 1866.10.06.

[121] Gyászjelentését ld: https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/367284 (Utolsó lekérdezés: 2026.09.10.); kép. Józsefváros, Szent József-plébánia halotti anyakönyve, 1866. október 4. (BFL XV.20.2 A295 392. felvétel)

[122] Ney Ferenc Pest tanácsának, 1866.10.06. BFL IV.1303.f I.210/1866

Az iskolai állást az intézetvezetéssel együtt ideiglenesen Ignác Mária nevű lányának férje, Herold Ignác vette át, aki meg is pályázta a tanítói posztot, *„megboldogult öreg apósom annyi éveken keresztül szerzett érdemeire”*, apósa és saját népes és szegény családjára hivatkozva, valamint arra, hogy csak az egyesület és az iskolai állás együttes béréből lehet megélni.[123] Ney kivárt és Herold ideiglenes alkalmazását javasolta.[124] A Clair helyére pályázó Chappont a tanács elutasította.[125] Ami a helyettesítést illeti, Herold január végéig az iskolában nem, csak az intézetben oktatott.[126] A két tornaegylet összeolvadása végül megoldotta a kérdést, 1867 novemberétől a város az egyletnek adta ki a tornaórák megszervezését.[127]

Clair Alajos özvegye, Ullrich Veronica[128] még apósa életében, 1866. július 1-én kérvényt intézett Pest tanácsához, amelyben az emberszeretetre hivatkozva kérte egyik fia felvételét a József Fiúárvaházba, tekintettel arra, hogy négy gyermekével a legnagyobb szükségben *(in größten Elend)*, vagyon nélkül tengődik, kézimunkából próbálja fenntartani magukat. A tanács kérésének nem tett eleget, mivel az intézménybe kizárólag mindkét szülőjüket elvesztett árvákat vettek fel.[129]

A Clair-iskola az apa és a fiú közel egyidőben történt halálát követően az új Torna Egyletbe olvadással gyakorlatilag megszűnt. Clair Ignác másik fia, Gyula már korábban a katonai karriert választotta, míg Clair Alajos fiai, Vilmos, Mihály és Ignác pedig még gyermekek voltak. Chappon egy ideig Clairék régi helyén, a Beleznay-kertben működött, ahol lánya, Leonóra 1871-ben maga is tartott vívóórákat.[130] Chappon Lajos 1873-ban Kolozsvárra költözött, ahol öt évvel később bekövetkezett haláláig oktatott vívást.[131]

[123] A magyar, német, szlovák és olasz nyelven beszélő Herold a tüzérségnél szolgált tíz évig, majd zálogházi munkát követően csatlakozott Clairékhez. A pályázat idején tornatanítói képesítése nem volt, annak utólagos bemutatását ígérte meg. Herold Ignác pályázata, 1866.10.22. BFL IV.1303.f I.210/1866

[124] *„…a téli idő gyakorlati ügyességének módszerének és tanmodorának bebizonyítására legalkalmasabb leend.”* Ney Ferenc Pest tanácsának, 1866.11.19. BFL IV.1303.f I.210/1866

[125] Az 1866. november 23-án kelt beadványt három nap múlva tárgyalta a tanodai bizottmány, a tanács 1867. január 15-én utasította el (41699/1866 sz.). BFL IV.1303.f I.210/1866

[126] Herold állítása, hogy már 1866 októberétől apósát helyettesítette, *„inkább a nemzeti testgyakorló egyletnél tett szolgálataira látszik vonatkozni, miután a folyó tanévben a főreáltanodánál január 28-ig senki sem működött tornászati tanító minőségében”.* Ney Ferenc Pest tanácsának, 1867.02.27. BFL IV.1303.f I.210/1866

[127] Megszüntette Herold évi 126 forintos fizetését (a mesterek efölött szedték be a díjakat a diákoktól), az egylet pedig összesen 300 forintot kapott ennek ellátására. Pest, tanácsülési jegyzőkönyv kivonatai, 3120/1867 (1867.11.18.) és 35290/1867 (1867.11.21.). BFL IV.1303.f I.210/1866

[128] A feleség Ullrich formában írta a nevét, máshol Ulrich alakban szerepel.

[129] A kérvényhez mellékelte férje halotti bizonyítványát, saját szegénységi bizonyítványát, a gyermekek keresztelési anyakönyvi kivonatait és oltási igazolásait. Ulrich (Ullrich) Veronica kérvénye, 1866.07.01. 22243/1866 tanácsi sz. (1866.07.12.) BFL IV.1303.f IX.291/1866

[130] *Ellenőr,* 1871.09.30.; *Fővárosi Lapok,* 1871.09.27. 1014. p.

[131] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/c-4B9/chappon-lajos-4C2/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkiOiAiQ2hhcHBvbiJ9 (Utolsó lekérdezés: 2026.09.10.)

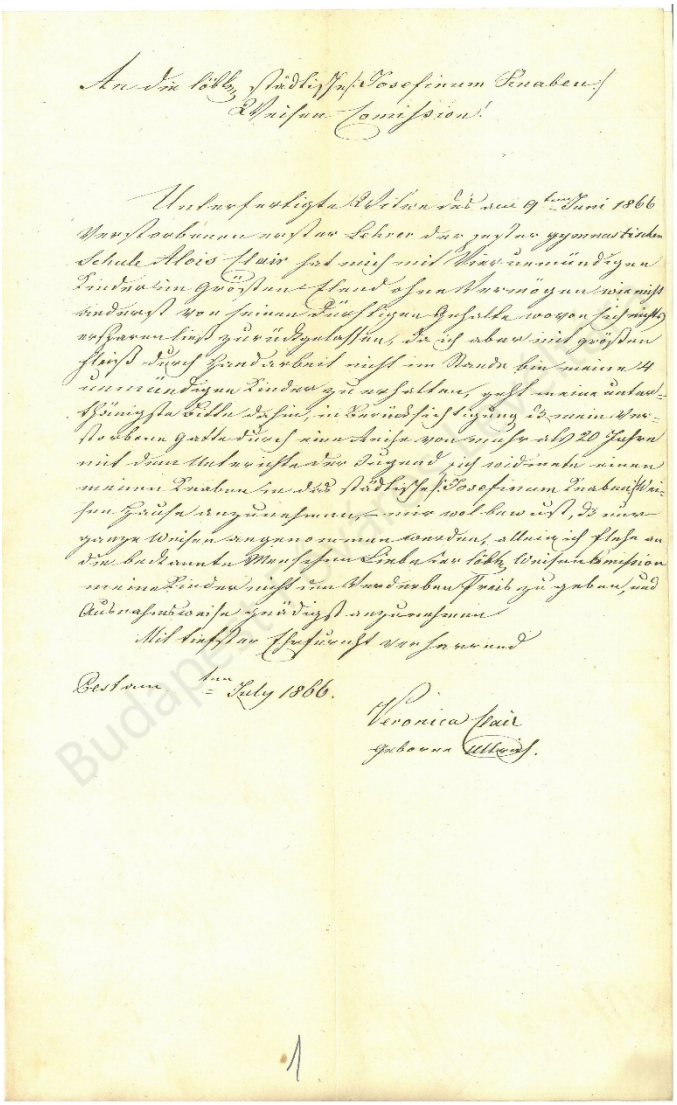

15. kép. Clair Alajos özvegyének kérvénye Pest tanácsához, 1866. július 1. (BFL IV.1303.f IX.291/1866)

Chappon Lajos kérvénye a pesti reáltanodai tornatanítói állás betöltésére. Pest, 1866. november 23. (BFL IV.1303.f I.210/1860)

Tekintetes Tanács!

Clair Alajos bekövetkezett halála által a reáltanodánál a testgyakorló tanári állomás megürülvén – bátor vagyok mély tisztelettel esedezni, miszerint ezen állomás reám ruháztassék. Tulajdonságaim, 's illetőleg az iménti tudomány, 's minősítvényem tekintetében már számos évek óta a helybeli és budai közönségre hivatkozhatvén, minthogy nem csak számos évek óta felálló vivó oskolám Pestiek és Budaiak által látogattatik, hanem általam a magos és legmagossabb rangu ifiak mint a vivó mind a testgyakorlati tanitásban kellőképeni oktatást nyertek, úgy a jó hirű jellememre nézve is a közönségre hivatkozhatok. Pesten 1866. November 23-án

A tekintetes tanácsnak

alázatos szolgája

Chappon Lajos
wivo Mester

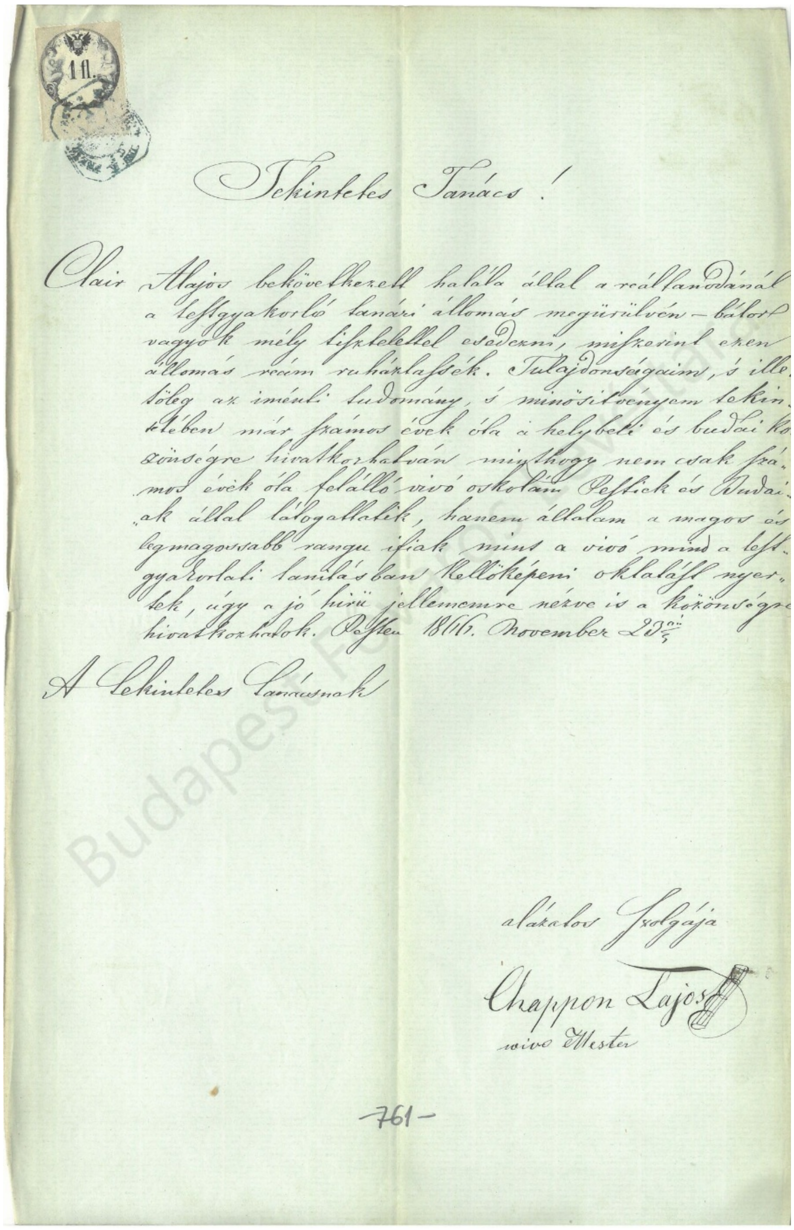
Tekintetes Tanács!

Clair Alajos bekövetkezett halála által a reáltanodánál a testgyakorló tanári állomás megürülvén – bátor vagyok mély tisztelettel esedezni, miszerint ezen állomás reám ruháztassék. Tulajdonságaimat, s illetőleg az imént: tudomány, s minősitvényem tekintetében már számos évek óta a helybeli és budai közönségre hivatkozhatván, minthogy nem csak számos évek óta fenálló vivó oskolám Pestiek és Budaiak által látogattatik, hanem általam a magas és legmagasabb rangu ifiak mind a vivó mind a testgyakorlati tanitásban kellőképen oktatást nyertek, úgy a jó hirü jellememre nézve is a közönségre hivatkozhatok. Pesten 1866. November 23án

A Tekintetes Tanácsnak

alázatos szolgája
Chappon Lajos
vivó Mester

-761-

16. kép. Chappon Lajos kérvénye Pest tanácsához, 1866. november 23.
(BFL IV.1303.f I.210/1861)

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1003.a	Buda város Gazdászati Bizottmányának iratai. Jegyzőkönyvek
IV.1202.h	Pest város Tanácsának iratai. Jelentések
IV.1202.v	Pest város Tanácsának iratai. Polgárkönyvek
IV.1106.b	Buda város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok
IV.1117	Buda város Elemi Iskolák Igazgatóságának iratai
IV.1303.f	Pest város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok
XV.20.2	Mikrofilmtár. Egyházi anyakönyvek

Nyomtatott források

Athenaeum, 1840
Budapesti Híradó, 1846
Budapesti Hírlap, 1856

Clair 1942
Clair Vilmos: Életem legérdekesebb élménye. Hogyan született meg a párbaj-kódex. *Tolnai Világlapja*, 1942.05.13. 26. p.

Családi Lapok, 1854–1855
Divatcsarnok, 1853

Doleschall 1887
Doleschall, E[duard] A[lexander]: *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde…* Budapest, 1887.

Életképek, 1844
Ellenőr, 1871
Fővárosi Lapok, 1865–1871
Gemeinnützige Blätter, 1833
Hasznos Mulatságok, 1834–1836
Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1833–1838
Hírnök, 1842–1843
A Hon, 1864–1866
Honderű, 1843–1844
Honművész, 1833–1837
Jelenkor, 1835–1842
Kossuth Hírlapja, 1848
Magyar Hírlap, 1850

Nagy 1845
Nagy János: *Hierolexikon polymathicum latino-hungaricum*. Szombathely, 1845.

Nemzeti Ujság, 1847

A' Nemzeti Vívó-Intézet' alapítóinak… 1837
A' Nemzeti Vívó-Intézet' alapítóinak névsora betűrenddel, annak szabályai számadása és egyébb tudnivalói kiadatott 1837ben Pesten február 5dikén tartott közgyülés' határozásából. Pest, 1837.

Nevelési Emléklapok, 1847
Az Ország Tükre, 1864

Palugyay 1852
Palugyay Imre, ifj.: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852.

A' Pestbudai Hangászegyesület igazgatása alatti nyilvános énekiskola évkönyve 1840/1-re... Pest, 1841.

A' Pestbudai Hangászegyesület igazgatása alatti nyilvános énekiskola nevendékei. 1841. julius 1-jén tartatott második félévi nyilvános vizsgálat alkalmával…Pest, 1841.

Pester Lloyd, 1855, 1858

Pester und Ofner Wegweiser Kalender. Gemeinnütziger Kalender für alle Stände Ungarns… auf das Gemein-Jahr 1845. Ofen [é. n.]

Pesth-Ofner Localblatt und Landbote, 1854
Pesti Hírlap, 1841–1843
Pesti Napló, 1850–1866

A Pesti Testgyakorló-Egylet Évkönyve 1857-re. Pest, 1858.

Regélő, 1836–1837
Regélő – Pesti Divatlap, 1844
Társalkodó, 1839
Vasárnapi Ujság, 1860–1864
Vereinigte Ofner-Pester Zeitung, 1834
Der Wanderer, 1846

Felhasznált irodalom

Ács 2000	Ács Tibor: A tudományegyetem hadi tanfolyama és a pesti egyetemi légió, 1848–1849. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000):3 501–540. p.
F. I. 1909	F. I.: Clair Ignác. *Művészet*, 8 (1909) 338. p.
Fleischer 1935	Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, 1935.
Nagy 1975	dr. Nagy Tamás: A pesti testgyakorló-intézet első évtizede. *Testneveléstudomány*, 1975 10. évf. 1. sz. 80–89. p.
Ságvári 2002	Ságvári György: Clair Vilmos és a párbaj. Előszó. In: Clair Vilmos: *Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex*. Budapest, 2002. 13–84. p.
Siklóssy 1928	Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve II.* Budapest, 1928.

Szendrei–Szentiványi 1915	Szendrei János – Szentiványi Gyula: Magyar képzőművészek lexikona 1. Abádi – Günther. Budapest, 1915.
Tóth 2005	Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban.* Budapest, 2005.
Török é. n.	Török Pál: *Pest-Buda 1850-ben*. Budapest, é. n. [Budapesti Statisztikai Közlemények 80/4]
Wrede 1898	Wrede, Alphons von: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht – Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts I.* Wien, 1898.
Zeidler 2012	Zeidler Miklós: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18-21. században. Tanulmányok.* Pozsony, 2012.

Online publikáció

Bona
Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*
https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/

Impresszum
Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovácz Bálint, Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu